

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Ἰωάννου Ε. Μειμάρη, Δρ. Φιλ., *Κατάλογος τῶν νέων ἀραβικῶν χειρογράφων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Ὁρους Σινᾶ*. Ἀθῆναι 1985, σχῆμα 8ον μέγα, σελ. 156 (τὸ ἑλληνικὸν κείμενον) καὶ 72 (τὸ ἀραβικόν). Ἐκδόσις τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν, Ἀθῆναι 1985.

Ὁ παρὼν κατάλογος παρουσιάζεται εἰς λίαν καλαισθητὸν τόμον. Οὗτος εἶναι τυπωμένος ἐπὶ ἐκλεκτοῦ χάρτου, ἔχει κομψὸν δέσιμον καὶ ἐγχρωμὸν χαρτῶν περικάλυμμα. Τοῦτο κοσμεῖται εἰς μὲν τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν διὰ ὀλοσώμου ἐγχρώμου παραστάσεως τοῦ Ἐυαγγελιστοῦ Ἰωάννου ἐκ τοῦ περιγραφομένου εἰς τὴν σελίδα 27 ὑπ' ἀριθ. 14 μεμβρανίου κώδικος, εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν δι' ἐγχρώμου φωτογραφίας φύλλου τοῦ περιγραφομένου εἰς τὴν σελίδα 33 ὑπ' ἀριθ. 55 μεμβρανίου κώδικος. Πρόκειται περὶ σπανίας παρ' ἡμῖν ἐκδόσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἔργον τοῦ χαρισματούχου εἰδικοῦ ἐρευνητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, κ. Ἰωάννου Μειμάρη, πτυχιούχου καὶ διδάκτορος τοῦ Ἑβραϊκοῦ Πανεπιστημίου Ἱεροσολύμων, τοῦ Πανεπιστημίου Brandeis τῶν Η.Π.Α., καὶ καλοῦ γνώστου τῆς Ἀραβικῆς γλώσσης.

Ὁ κ. Μειμάρης παρέχει διὰ τοῦ παρόντος ἔργου τὴν πρώτην καταλογογράφειαν, τὴν παλαιογραφικὴν δηλαδὴ περιγραφὴν, 155 ἀραβικῶν χειρογράφων ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀρχαίων ἑλληνικῶν, συριακῶν, κοπτικῶν, ἀραβικῶν, γεωργιανῶν καὶ σλαονικῶν, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν, μετὰ τινων παλαιῶν ἱερῶν εἰκότων, κατὰ τὸ ἔτος 1975 εἰς κρύπτῃν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Ὁρους Σινᾶ.

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων τότε πολυαρίθμων ἀραβικῶν χειρογράφων δὲν περιγράφονται εἰς τὸν παρόντα κατάλογον· α) ὅσα ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων εἶναι δίγλωσσα, τὰ παρουσιάζοντα δηλαδὴ εἰς δύο παραλλήλους στήλας τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον κείμενον διαφόρων ἀγιογραφικῶν καὶ λειτουργικῶν βιβλίων, μετὰ τῆς ἀραβικῆς αὐτῶν μεταφράσεως· καὶ β) 345 ἀραβιστὶ συντεταγμένα ἔγγραφα, μεγάλης προφανῶς ἱστορικῆς ἀξίας. Τὰ περιγραφόμενα εἰς τὸν παρόντα κατάλογον 155 ἀραβικά χειρόγραφα εἶναι ὑπολείμματα 70 κωδίκων ἐκ μεμβράνης καὶ 85 ἐκ Χάρτου. Ἡ φθορὰ δὲ αὐτῶν μαρτυρεῖ τὴν μακρὰν καὶ μεγάλην χρῆσίν των κατὰ τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας τῆς Μονῆς, ὡς καὶ εἰς τὴν καθημέραν ζωὴν τῶν Μοναχῶν καὶ τῶν ἀσκητῶν της.

Ὁ κ. Μειμάρης, διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος καταλόγου εἰργάσθη φιλοτιμῶς καὶ μετὰ ζήλου ἀπὸ τῆς εἰς αὐτὸν γενομένης ἀναθέσεως τῆς ἐντολῆς ταύτης ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου κ. Δαμιανοῦ, περὶ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1983, καὶ τῆς ἐνθαρρύνσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Μ. Σακελλαρίου, Ἀκαδημαϊκοῦ, καὶ Ν. Σβορώνου, Προέδρου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν. Οὕτω κατωρθώθη ἡ σύνταξις τοῦ ὅλου ἔργου ἐντὸς ἐνὸς περιποῦ ἔτους, παρὰ τὰς πολλὰς καὶ ἀσυνήθεις δυσκολίας, μεγαλύτεραι τῶν ὁποίων ὑπέφθξαν ἡ μακρὰ ἀπόστασις μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ὁρους Σινᾶ, ἡ καθιστώσα δυσχερεστάτην τὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν, καὶ ἡ κακίστη κατάστασις τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν ἐν λόγῳ χειρογράφων. Παρὰ ταῦτα ἤρκεσαν δύο μόνον ταξίδια τοῦ συντάκτου εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀναθεθείσης εἰς αὐτὸν ἐργασίας. Τὸ πρῶτον ταξίδιον ἐπραγματοποιήθη περὶ τὸ τέλος Νοεμβρίου καὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1983. Κατ' αὐτὸ ἐγένετο ἡ πρώτη γνωριμία

καὶ μελέτη τῶν ἐν λόγῳ χειρογράφων, ἢ λήψεις τῶν ἀπαραιτήτων σημειώσεων καὶ φωτογραφιών. Τὸ δεύτερον ταξίδιον ἐγένετο τὸν Αὐγούστου τοῦ 1984, πρὸς ἔλεγχον, ἐπαλήθευσιν καὶ διευκρίνησιν ὠριμένων πραγμάτων. Μετὰ ταῦτα παρεδόθη τὸ κείμενον τοῦ ἔργου τούτου πρὸς ἐκτύπωσιν, ἢ ὅποια καὶ ἐπραγματοποιήθη λίαν ἐπιτυχῶς εἰς βραχύτατον χρονικὸν διάστημα, εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς ἐκδοτικῆς ἐταιρείας «Ἐπτάλοφος». Εὐφῆμος παρουσίας τοῦ ἐν λόγῳ τόμου ἐγένετο τὴν 16ην Μαΐου τοῦ 1985, κατὰ τὴν δημοσίαν συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ τακτικοῦ μέλους αὐτῆς καθηγητοῦ κ. Διονυσίου Ζακυθνοῦ.

Λίαν προσφυῶς ὁ τόμος ἔχει ἀφιερωθῆ (εἰς τὸν Συναίτην Ἀκρίταν). Τοῦ κειμένου αὐτοῦ προτάσσεται ὁ «Πίναξ τῶν περιεχομένων» (σελ. 7), ἀκολουθοῦν δὲ οἱ δύο «Πρόλογοι». α) Τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου κ. Δαμιανοῦ (σελ. 9). Εἰς αὐτὸν συντόμως γίνεται λόγος περὶ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1975 ἀνακαλύψεως τῶν προδηλωθέντων ἀγνώστων μέχρι τότε χειρογράφων τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ὁρους Σινᾶ, καὶ περὶ τῆς ἀναθέσεως εἰς τὸν κ. Μειμάρην τῆς ἐντολῆς συντάξεως τοῦ παρόντος καταλόγου. β) Τοῦ συντάκτου τοῦ καταλόγου τούτου. Εἰς τὸν πρόλογόν του ὁ κ. Μειμάρης ἐξηγεῖ, διατὶ δὲν ἠκολούθησε τὴν διεθνῶς χρησιμοποιουμένην συστηματικὴν μέθοδον συντάξεως καταλόγων χειρογράφων, δηλοῖ δὲ ὅτι ἠναγκάσθη ἀντ' αὐτῆς νὰ χρησιμοποιήσῃ περισσότερον πρακτικὴν μέθοδον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπὸ τῶν ὑπευθύνων Μοναχῶν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς γενομένης προχειροῦ ταξινομήσεως τῶν ἐν λόγῳ χειρογράφων. Ἀκολουθῶς ὁ συντάκτης ἀναφέρεται εἰς τὸ σύστημα καὶ εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του διὰ τὴν περιγραφὴν ὄλων ἐκείνων τῶν ἐπὶ τῶν χειρογράφων διασφραζομένων παλαιογραφικῶν στοιχείων, τὰ ὅποια εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφράσῃ τὴν ταυτότητα ἐκάστου ἐξ αὐτῶν (διαστάσεις, ἀριθμὸς φύλλων, στάχους, χρονολογία, διάκοσμοι, γλωσσικὸν ἰδίωμα, περιεχόμενον, «ἐνθυμήσεις», τυχὸν δηλαδὴ σημειώσεις, ἐνδεικτικὰ τῆς προλεύσεως τοῦ γραφέως, τῶν ἀναγνωστῶν, τῶν δανειστῶν καὶ πᾶν ὅ,τι ἄλλο). Ἐν συνεχείᾳ ὁ συντάκτης ὑπογραμμίζει τὴν πρακτικὴν ἀξίαν τῶν εἰς τὸ τέλος τοῦ κειμένου του παρατιθεμένων 15 εἰδικῶν ἀναλυτικῶν εὔρετηρίων (σελ. 60-69), διὰ τῶν ὁποίων ὁ παρὼν κατάλογος καθίσταται περισσότερον εὐχρηστος. Τέλος, ὁ συντάκτης ἀναφέρεται εἰς τὴν σκοπιμότητα τῶν παρατιθεμένων δειγματοληπτικῶς 142 ἀπλῶν καὶ 20 ἐγχρωμῶν φωτογραφιῶν διαφόρων σελίδων, ἀντιπροσωπευτικῶν τῆς γραφῆς τῶν διαφόρων κωδίκων (σελ. 73-154).

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐπὶ μέρους σύντομος εἰσαγωγή (σελ. 12-17). Εἰς αὐτὴν γίνεται λόγος α) περὶ τῆς ἀξίας τῆς συναϊτικῆς βιβλιοθήκης, διὰ τὴν ζωὴν τῶν Μοναχῶν, διὰ τὴν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν τῆς ἱερᾶς Μονῆς τῶν μετ' ἄλλων Μοναστηρίων, ἀσκητηρίων ἢ παρεκκλησιῶν, τῆς Ἀραβίας, τῆς Παλαιστίνης, τῆς Συρίας καὶ τῶν λοιπῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀνατολῆς, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ λειτουργίαν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης εἰδικῶν ἐργαστηρίων καταγραφῆς ἢ ἀντιγραφῆς χειρογράφων, ἐτοιμασίας τῆς γραφικῆς ὕλης, ὡς καὶ τῆς ἀποξέσεως ἢ πλύσεως τῆς παλαιᾶς γραφῆς δερματίνων χειρογράφων καὶ ἐπαναγραφῆς νέων κειμένων (παλιμψηστα). β) περὶ τῆς ἀποκρύψεως τῶν ἐφορμημένων χειρογράφων εἰς κρυψῶνας-χωνευτήρια, πρὸς αὐτοκαταστροφὴν γ) περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1975 ἀνευρέσεως τῆς κρύπτῆς τῶν περιγραφομένων χειρογράφων, μετὰ παραθέσεως ἀποσπασμάτων ἐκ τῶν σημειώσεων τοῦ ἡμερολογίου τῶν ἡμερῶν (4η, 6η, 7η, καὶ 9η Ἰουνίου 1975) τοῦ ἀνευρόντος αὐτὰ σκευοφύλακος τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, πατρὸς Σωφρονίου (σελ. 14-15).

Ἐν συνεχείᾳ ὁ συντάκτης κάμνει λόγον, διὰ πέντε ἐπὶ μέρους παραγράφων, μετὰ ἐπιγραφῆς εἰς ἐκάστην α) περὶ τῆς παρουσίας ἀραβοφῶνων ὀρθοδόξων Μοναχῶν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης β) περὶ τῆς τριτοβαθμίου μορφώσεως τῶν Μοναχῶν τούτων, ὡς αὕτη τεκμαίρεται διὰ τῶν ἐν αὐτῇ σφραζομένων χειρογράφων γ) περὶ τῶν διαφόρων κατηγοριῶν καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐν λόγῳ χειρογράφων, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, περὶ τῶν εἰς αὐτὰ περιεχομένων κειμένων (ταῦτα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κείμενα βιβλίων τῆς Ἀ-

γίας Γραφῆς καὶ δὴ ψαλτήρια, εὐαγγέλια, εὐαγγελιστάρια, πραξαπόστολοι, λειτουργικά βιβλία, ὡς ὠρολόγια, τριψῆδια, εὐχολόγια, τυπικά, ἑορταστικοὶ λόγοι καὶ ὁμιλίες, συναξάρια, μαρτυρολόγια, βίοι Ἀγίων, ἐγκώμια, ὕμνοι, καθὼς καὶ πατερικὰ κείμενα, ὡς λ.χ. ἐρμηνεῖαι εἰς ἀγιογραφικὰ κείμενα ἢ ἀπλῶς ἐρμηνευτικὰ σχόλια, ἐρωταποκρίσεις ἐπὶ διαφόρων θεμάτων, καὶ τινὰ δογματικά, ὡς καὶ κείμενα κανόνων, ἀπόκρυφα τινὰ, ὀλίγα ἱστορικά, ἱατρικά, ὡς καὶ τῆς θύραθεν παιδείας· δ) περὶ τῶν διαφόρων χρονολογικῶν συστημάτων καὶ τῶν μνηῶν, τῶν παρουσιαζομένων εἰς μερικά χειρόγραφα (ἀπὸ κτίσεως κόσμου 5508/9 π.Χ., ἀπὸ Ἀλεξάνδρου υἱοῦ Φιλίππου τοῦ Ἑλλήνος 312 π.Χ., ἀπὸ Μαρτύρων ἐκ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Διοκλητιανοῦ 284 μ.Χ., ἀπὸ Ἀράβων ἢ ἀπὸ τῆς ἐγείρας 622 μ.Χ.), ὡς καὶ εἰς τὰ 16 χρονολογημένα χειρόγραφα, τὰ φέροντα δηλαδὴ μίαν οἰανδήποτε ἐκ τῶν χρονολογιῶν τούτων, ἀρχαιότερον τῶν ὁποίων εἶναι ὁ ἐκ μεμβράνης ὑπ' ἀριθ. 16 κώδιξ τοῦ ἔτους 859 μ.Χ.· ε) περὶ τῶν πάσης φύσεως «ἐνθυμήσεων», τῶν ἐπ' αὐτῶν δηλαδὴ διαφορῶν σημειώσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄξια ὑπογραμμίσεως εἶναι ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ δανεισμοῦ, ὡς καὶ οἱ ἀφορισμοὶ εἰς περιπτώσεις ὑπεξαίρεσεως τούτων· στ) περὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν ἐν λόγῳ χειρογράφων, τῆς ὀφειλομένης ἀφ' ἐνὸς εἰς τὸν μεγάλον ἀριθμὸν καὶ τὸν ὄγκον αὐτῶν (πρόκειται περὶ 2881 φύλλον μεμβράνης, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 411 εἶναι παλιμψηστα, 4170 χαρτῶν, καὶ 345 ἐγγράφων), καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ ἄγνωστον εἰσέτι πλὴν ὅμως ἀσφαλῶς ἀξιολογώτατον ἱστορικὸν περιεχόμενον τῶν ἐν λόγῳ ἐγγράφων, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ἀναμένεται νὰ διαφωτισθοῦν πολλαὶ πτυχαὶ τῆς μακρῆς ἱστορίας τῆς ἱερᾶς Μονῆς ταύτης.

Εἰς τὴν σελίδα 19 παρουσιάζεται ἐγχρωμος ὁλόσωμος εἰκὼν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 14 κώδικος (πρβλ. σελ. 81, φωτογραφίαν 17 καὶ σελ. 186, φωτογραφίαν 4). Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἀκολουθεῖ τὸ κύριον μέρος τοῦ παρόντος καταλόγου εἰς δύο μέρη, ἡ παλαιογραφικὴ δηλαδὴ περιγραφή τῶν 155 ἀραβικῶν χειρογράφων. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος (σελ. 21-36) περιγράφονται τὰ ὑπολείμματα 70 κωδικῶν ἐκ μεμβράνης, εἰς δὲ τὸ δεύτερον (σελ. 37-55) τὰ ὑπολείμματα 85 χαρτῶν κωδικῶν. Εἰς τὴν σελίδα 57 παρουσιάζεται σχεδιάσμα γεωγραφικοῦ χάρτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναγράφονται αἱ κυριώτεραι πόλεις καὶ Μοναί, αἱ ὁποῖαι μνημονεύονται εἰς τὰ περιγραφόμενα χειρόγραφα. Εἰς τὰς σελίδας 58-59 παρατίθεται ἡ ἐπὶ τῶν χειρογράφων τοῦ Σινᾶ ὑπάρχουσα σχετικὴ βιβλιογραφία. Τέλος ἀκολουθοῦν εἰς τὰς σελίδας 60-69 τὰ προαναφερθέντα δεκαπέντε εἰδικὰ εὑρετήρια, τὰ λίαν κατατοπιστικὰ καὶ χρήσιμα διὰ τοὺς ἀναγνώστας τοῦ παρόντος καταλόγου. Αἱ ἐν συνεχείᾳ παρατιθέμεναι φωτογραφαί διακρίνονται· α) εἰς τὰς δύο τῆς ἐξωτερικῆς ὀψέως τινων ἐκ τῶν περιγραφομένων κωδικῶν. β) εἰς ἄλλας 140 (μαυρόσπραι) σελίδων τινῶν, ἀντιπροσωπευτικῶν τῆς γραφῆς καὶ τοῦ διακόσμου διαφορῶν ἐκ τῶν ἐν λόγῳ κωδικῶν· καὶ γ) εἰς 20 ἐγχρώμους μικροφωτογραφίας διαφορῶν πάλιν σελίδων τῶν αὐτῶν κωδικῶν (σελ. 74-154). Ἡ ὑπ' ἀριθ. 15 φωτογραφία τῆς σελ. 152 τῶν 6 κύκλων τῆς νηστείας τοῦ Πάσχα ἐτέθη ἀνεστραμμένη ἐξ ἀβλεψίας τοῦ τυπογραφείου. Εἰς τὴν σελίδα 155 ἐτοποθετήθη ἡ λίαν ἐκφραστικὴ εἰκὼν τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους Σινᾶ προβολῆς τῆς χάριτος τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης, (χαλκογραφία τοῦ ἔτους 1752, ἀδείχαις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νεοφύτου, ἱερομονάχου, τοῦ Συναΐτου), ἐκ τοῦ βιβλίου «Περιγραφή Ἱερᾶ τοῦ Ἀγίου καὶ θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ», ἐν Βενετίᾳ 1817, 54-55). Τέλος, εἰς τὴν σελίδα 156 ἐτέθη λανθασμένως ὡς πρὸς τὴν πραγματικὴν διάταξιν ἀρχιτεκτονικὸν σχεδιάσμα τῆς Μονῆς Σινᾶ.

Ταῦτα πάντα συνιστοῦν τὸ ἥμισυ τοῦ περιεχομένου τοῦ παρόντος τόμου. Τὸ ἕτερον ἥμισυ αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἢ ἐν συνεχείᾳ παρατιθεμένη ἀραβικὴ μετάφρασις τοῦ αὐτοῦ καταλόγου, κατὰ τὴν τάξιν τῶν ἀραβικῶν βιβλίων, ἥτοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ τόμου πρὸς τὸ μέσον αὐτοῦ. Πρόκειται περὶ λίαν κομψῆς ἐκτυπώσεως. Εἰς τὴν σελίδα δὲ 16 τοῦ κειμένου τούτου ἐπαναλαμβάνεται ἐν μεγεθύνσει ἡ ὑπ' ἀριθ. 6 φωτογραφία τῆς σελίδος 147.

Διὰ τὴν οὐσιαστικωτέραν ἀξιολόγησιν τῆς παρουσίας ἐργασίας ἐπιβάλλεται νὰ σημειωθῶν αἱ ἀκόλουθοι παρατηρήσεις.

Ἡ γενομένη διάταξις τῆς ὕλης τοῦ παρόντος καταλόγου καὶ αἱ ὡς πρὸς αὐτὴν παρουσιαζόμενα ἀτέλεια εἶναι δυνατόν νὰ δικαιολογηθῶν ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῶν πολλῶν δυσκολιῶν, τὰς ὁποίας εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὁ συντάκτης του, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς σπουδῆς, μετὰ τῆς ὁποίας ἔγινεν ἡ ὅλη ἐργασία. Καὶ ἐκ τῆς ἀπλῆς ἀναγνώσεώς της γίνεται σαφές ὅτι ὁ φιλότιμος καὶ προσεκτικὸς συντάκτης της δὲν εἶχε τὴν ἀνεσιν τῶν δυνατοτήτων καὶ τοῦ χρόνου πρὸς σύνταξιν ἑνὸς καλοῦ ἐπιστημονικοῦ καταλόγου, δυναμένου νὰ ἐξυπηρετήσῃ οὐσιαστικώτερον τοὺς ἐνδιαφερομένους, διὰ τὸ περιεχόμενον τῶν περιγραφομένων χειρογράφων, εἰδικούς ἐρευνητάς. Οὕτως ἐπιτρέπεται νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ παρὼν κατάλογος ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐντυπον καταγραφὴν τῶν ἐν λόγῳ ἀραβικῶν κωδικῶν, κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῆς συντάξεως τῶν εἰς τὰς διαφόρους βιβλιοθήκας χρησιμοποιουμένων ἀπλῶν καταλόγων τῶν χειρογράφων αὐτῶν. Τῆς συντάξεως αὐστηρῶς ἐπιστημονικοῦ καταλόγου χειρογράφων βασικὴ προϋπόθεσις εἶναι ἡ συστηματικὴ ταξινόμησις αὐτῶν κατὰ κατηγορίας, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς ἡλικίας ἐνδὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ συντάκτης τοῦ καταλόγου τούτου ὑπεχρεώθη νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὰ πραγματικὰ δεδομένα τῆς ταξινομήσεως τῶν κωδικῶν τούτων, ὡς αὕτη εἶχε γίνῃ ὑπὸ τῶν ὑπευθύνων Μοναχῶν τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ. Οὕτω δὲν ἔγινεν οὔτε ἀρίθμησις τῶν σελιδῶν ἐκάστου κώδικος, οὔτε ἐτέθη ἐπ' αὐτῶν ὁ κωδικὸς ἀριθμὸς ἐκάστου. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐσημειώθη μόνον ἐπὶ τοῦ φακέλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχουν τοποθετηθῆ τὰ ὑπολείμματα ἐνδὸς ἐκάστου τῶν περιγραφομένων κωδικῶν. Ὡς πρὸς τὴν γενικωτέραν χρονολόγησιν τῶν ἀχρονολογητῶν κωδικῶν ὁ συντάκτης τοῦ παρόντος καταλόγου παρητήθη πάσης σχετικῆς προσπαθείας μετὰ τὴν διαπίστωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν περισσοτέρων κωδικῶν εἶχον καταβάλῃ μεγάλαν προσπάθειαν πρὸς μίμησιν ἀκόμῃ καὶ τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος τῶν χειρογράφων ἐκείνων, ἐκ τῶν ὁποίων οὗτοι ἀντέγραφον τὰ κείμενα τῶν ἰδικῶν των κωδικῶν.

Ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἐν λόγῳ χειρογράφων, πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῆ ὅτι αὕτη εἶναι πολλαπλὴ καὶ μεγάλη, παρ' ὅτι εἰς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ὑπάρχει νέον τι κείμενον, ἀγνωστον μέχρι τοῦ 1975 εἰς ἡμᾶς. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸν ὅτι διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἔχει πάντοτε μεγάλην ἀξίαν καὶ τὸ πλεον μικρὸν σπάραγμα ἀρχαίου χειρογράφου, καθόσον ἡ γραφὴ καὶ μιᾶς λέξεως ἀκόμῃ εἶναι δυνατόν νὰ συμβάλῃ ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν διαφώτισιν ἐνδὸς σοβαροῦ φιλολογικοῦ ἢ ἱστορικοῦ προβλήματος. Αἱ γραφαὶ τῶν πολυαριθμῶν τούτων χειρογράφων, τόσων βιβλικῶν, λειτουργικῶν καὶ πατερικῶν κατὰ κανόνα κειμένων, εἶναι κάλλιστα δυνατόν νὰ συμβάλουν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν θεμάτων τῆς λειτουργικῆς, τῆς ἱστορίας τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν, τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων, τῆς διαμορφώσεως τοῦ τυπικοῦ τῆς λατρείας κλπ. Ἰδιαιτέραν ἀξίαν προσλαμβάνουν αἱ ἐλάχιστα ἱστορικῶς πληροφοροίαι, ὡς λ.χ. αἱ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 κώδικος ἐκ μεμβράνης τοῦ ἔτους 868 μ.Χ., αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 614 καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλῆμ ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν διαρπαγὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τὸν ὁποῖον ἐπανάφερον εἰς Ἱερουσαλῆμ ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος τὸ ἔτος 628, ἥτοι μετὰ 14 ἔτη, ὅτε κατετρόπωσε τοὺς Πέρσας. Ἡ σχετικῶς μικρὰ χρονολογικὴ ἀπόστασις τῆς καταγραφῆς τοῦ παρόντος κώδικος ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ περιγραφομένων γεγονότων τούτων προσδίδει ἰδιαιτέραν ἀξίαν εἰς τὸ παρὸν χειρόγραφον. Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἀσφαλῶς ἀπὸ ἱστορικῆς ἐπόψεως καὶ τὰ κείμενα 11 καὶ 12 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 κώδικος ἐκ μεμβράνης. Τὸ τελευταῖον τούτων, ἀναφερόμενον εἰς τὸν «Χιτῶνα» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν ἀνευρεθέντα κατὰ τὸ ἔτος 761 μ.Χ., παρέχει ἀσφαλῶς καὶ στοιχεῖά τινα τῆς περὶ αὐτοῦ ἱστορικῆς παραδόσεως. Ὅπως δὴποτε πάντως πρέπει νὰ τύχουν ὄλως ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν ὑπευθύνων οἱ ὑπ' ἀριθ. 2, 8, 27, 28, 40, 41, 55, 56, 57, 66 καὶ 68 ἐκ μεμβράνης παλιμψηστοὶ κώδικες, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη γραφὴ,

ἡ παρέχουσα τὸ ἀποσβεσθὲν ἀρχαιότερον κείμενον, εἶναι μεγαλογράμματος ἑλληνική, συριακή, ἀραβική, καὶ χρήζει εἰδικῆς ἐπεξεργασίας πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ ταύτης, φωτογραφήσεως δηλαδὴ δι' ὑπεριωδῶν ἀκτίνων X. Τῆς αὐτῆς προσοχῆς πρέπει νὰ τύχουν καὶ τὰ φύλλα περιγαμνηῆς ἢ πατύρου, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ σταχυόματος τῶν ὑπ' ἀριθ. 3, 17 καὶ 24 κωδίκων μεμβράνης, καὶ 76 ἐκ χάρτου, καὶ τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἑλληνικά κείμενα μεγαλογραμμάτου γραφῆς, καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἀναγνωσθῆ, καθόσον περὶ τοῦ κειμένου αὐτῶν οὐδὲν λέγεται. Ἡ ὑπαρξίς ἐλαχίστων μόνον κειμένων δογματικῶ περιεχομένου (ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 14 χαρτῶσι κώδικες), ὡς καὶ ἱερῶν κανόνων (ὑπ' ἀριθ. 54 κῶδιξ ἐκ μεμβράνης, τοῦ ὁποίου σφύζονται μόνον ὀκτώ φύλλα, περιέχοντα τοὺς Ἀποστολικούς Κανόνας), προκαλεῖ ἐξ Ἰσου τὸ ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον, ὡς καὶ ἡ ὑπαρξίς τῶν προδηλωθέντων ἐλαχίστων ἀποκρύφων κειμένων (1-3 κείμενα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 34 χαρτῶσι κώδικος τοῦ ἔτους 1001 μ.Χ.). Ἐνδιαφέροντα εἶναι ἀσφαλῶς καὶ τὰ ἱατρικά κείμενα τῶν ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ 11 χαρτῶσι κωδίκων, μάλιστα τὸ 2ον τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν θεραπείαν τῶν αἰμορροΐδων.

Ἡ ἀξία γενικώτερον τῶν πολυπληθῶν ἀρχαιοτάτων χειρογράφων τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ὄρους Σινᾶ, ἑλληνικῶν, ἀραβικῶν, συριακῶν, κοπτικῶν, ἰβηρικῶν (γεωργιανῶν) καὶ σλαυονικῶν, τῶν ἀνερχομένων εἰς πολλὰς χιλιάδας, εἶναι μεγάλη διὰ τὴν καθόλου ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, μάλιστα δὲ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας¹. Ὡς προσφυῶς παρατηρεῖ ὁ ἀείμνηστος Ἐμμανουὴλ Παντελάκης, «Καὶ τίποτε ἄλλο ἂν δὲν ἔπραττον οἱ Μοναχοὶ τοῦ Σινᾶ, μόνη ἡ διάσωσις καὶ ἡ συντήρησις τῆς βιβλιοθήκης αὐτῶν εἶναι ἀξία τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου χριστιανῶν»². Εἶναι ἄλλωστε γεγονός, ὅτι ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ὄρους Σινᾶ ἐτροφοδοτεῖ ἐπὶ αἰῶνας, διὰ τῶν ἐξ αὐτῆς προερχομένων χειρογράφων, πλεῖστα ὅσα ἄλλα μοναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ κέντρα τῆς Παλαιστίνης, τῆς Συρίας, τῆς Ἀραβίας, καὶ πολλῶν ἄλλων χωρῶν. Ἐπίσης εἶναι εὐρύτερον γνωστὸν, ὅτι, παρὰ τὸν ἥρωικὸν ζῆλον καὶ τὰς μεγάλας φροντίδας τῶν Συναϊτῶν Μοναχῶν, πολλὰ ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων ἐκλάπησαν, ἀκόμη καὶ ὑπὸ διακεκριμένων (;) ξένων ἑρευνητῶν, ὡς λ.χ. ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας Κωνσταντίνου Τίσσενορφ καὶ τοῦ Ρώσου Ἀρχιμανδρίτου Πορφυρίου Οὐσπένσκη³.

Ἡ ἐμφάνισις ἀραβοφώνων ὀρθοδόξων Μοναχῶν εἰς τὸ Ὄρος Σινᾶ χρονολογεῖται ἀσφαλῶς πολὺ πρὸ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Ἰσλαμισμού καὶ εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Σινᾶ⁴. Πάντως πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι καὶ πολλοὶ Ἑλληνες Μοναχοὶ τοῦ Σινᾶ ἐξεμάνθανον τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, ὡς γλῶσσαν τοῦ περιβάλλοντος αὐτοὺς κόσμου, ἰδίᾳ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἐκεῖ ἐξαπλώσεως τοῦ Ἰσλαμισμού. Ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ Ἐμμανουὴλ Παντελάκης⁵, μετὰ τὴν ἐκεῖ ἐμφάνισιν τοῦ Μωάμεθ ὑπῆρξεν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἀραβόφωνοι Μοναχοὶ τοῦ Σινᾶ ἦσαν περισσότεροὶ τῶν ἑλληνοφώνων. Οὗτοι μάλιστα προήρχοντο ἐξ ὄλων τῶν ἀραβοφώνων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Παλαιστίνης, τῆς Συρίας, ἀκόμη δὲ

1. Περὶ αὐτῶν ὄρα Κωνσταντίνου Παπαμιχαλοπούλου, Ἡ Μονὴ τοῦ Ὄρους Σινᾶ, Ἀθῆναι 1932, 413 ἐξ. Πρβλ. Ἐμμανουὴλ Ἰ. Παντελάκη, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σινᾶ, ἐν Ἀθῆναις 1939, 160 ἐξ.

2. Ἐνθ' ἄν. 160.

3. Ὄρα Γρ. Παπαμιχαλή, Ἀποκαλύψεις περὶ τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1910, 30-44. Ἐμ. Παντελάκη, Ἐνθ' ἄν. 161.

4. Ὄρα Κ. Παπαμιχαλοπούλου, μν. ἔργ. 412. Ἐμ. Παντελάκη, μν. ἔργ. 37 ἐξ.

5. Ἐμ. Παντελάκη, μν. ἔργ. 68.

καὶ ἐκ τῶν περιοχῶν τῆς τότε Μεσοποταμίας. Παρὰ ταῦτα, ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ τῆς ἱερᾶς ταύτης Μονῆς διειρηθῆναι τότε καὶ πάντοτε ἀμείωτος, χάρις εἰς τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἐξέχουσαν πνευματικότητα τῶν ἐκεῖ ὀλίγων ἐκάστοτε Ἑλλήνων Μοναχῶν⁶. Οὕτω κατανοεῖται καὶ ἡ ὑπαρξίς ἱκανῶν διγλώσσων, λειτουργικῶν ἰδίᾳ, κειμένων, ὡς καὶ ἡ διατήρησις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ τὰς λοιπὰς ἱερὰς ἀκολουθίας, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς περιόδους τῆς ἀσυγκρίτως μεγάλης ὑπεροχῆς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀραβοφώνων ἔναντι τῶν ἑλληνοφώνων Μοναχῶν τῆς ἱερᾶς ταύτης Μονῆς. Ἀξίει μάλιστα σημειώσεως εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ ἀραβοφώνου Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Μάρκου τοῦ Γ', ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ ἔτος 1505 κατέλαβε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων. Οὗτος ὑπέγραφε πρῶτον ἑλληνιστὶ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀραβιστὶ, θεωρεῖται δὲ περισσότερον Ἑλλήν τὸ φρόνημα ἔναντι μερικῶν ἄλλων ἑλληνικῆς καταγωγῆς Πατριαρχῶν⁷.

Τὴν πληθώραν τῶν ἀραβικῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ ἐπηρέασεν ἀναντιρρήτως καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτῆς προσωπικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ προφήτου Μωάμεθ. Ἀνεξαρτήτως τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων σχετικῶν παραδόσεων καὶ θρύλων, μέγιστον ἱστορικὸν γεγονός εἶναι ἡ πρὸς τὴν ἱερὰν Μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης «Δ ι α θ ῆ κ η» τοῦ Προφήτου Μωάμεθ, ὁ γνωστὸς «Ἄ Χ τ ι ν α μ ε ἔ ς», τὸ πράγματι ἱερὸν τοῦτο κειμήλιον ἐξ Ἰσου διὰ τοὺς ἀπανταχοῦ Μουσουλμάνους καὶ τοὺς Σιναιῆτας Πατέρας⁸.

Ἡ παρουσία εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱερὰν Μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης Μοναχῶν καὶ ἐξ ἄλλων λαῶν (λατίνων, Ἰβήρων καὶ Σλαύων) ἀσφαλῶς ἤρχισε μετὰ τὰς σταυροφορίας. Πάντως εἶναι γεγονός ὅτι ὅλοι αὐτοὶ ἀφωμοιώθησαν πλήρως πρὸς τοὺς ἐκεῖ Ἑλληνας Μοναχοὺς, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ἔζησαν βίον χριστιανικῆς ἀσκήσεως, μέχρι τοῦ ἸΣΤ' αἰῶνος, ὅτε ἤρχισεν ἡ σοβαρὰ μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Σιναιῆτων Μοναχῶν⁹. Οἱ ἐκ τῆς Συρίας Μοναχοὶ εἶχον ὅπωςδῆποτε ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ πολὺ ἐνωρίτερον.

Ἡ ἱστορία τῆς ἱερᾶς ταύτης Μονῆς, ἡ ὁποία, ὡς πανθομολογεῖται, ἀποτελεῖ μέγαν σταθμὸν καὶ ἐξόχως φάρον φωτεινὸν εἰς τὴν γωνίαν ταύτην τῆς συναντήσεως τῶν πολιτισμῶν τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, δὲν εἶναι ἀκόμη πλήρως γνωστὴ. Αὕτη θὰ διαφωτισθῆ σημαντικῶς, ὡς ἤδη παρετήρησαν πολλοί¹⁰, διὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς ἐρευνῆς τῶν πολυαριθμῶν ἀραβικῶν ἰδίᾳ ἐγγράφων, καὶ ἄλλων τῶν ἄλλων ἀγνωστων εἰς τοὺς εἰδικούς ἐρευνητὰς χειρογράφων. Ὅθεν ἡ καταλογράφησις, ἡ διασφάλισις, καὶ ἡ δημοσίευσις καὶ τοῦ τελευταίου ἀκόμη σπαράγματος ἐκ τῆς πλουσιωτέρας ἀνά τὸν κόσμον βιβλιοθήκης ἀρχαίων χειρογράφων ἀποτελεῖ χρέος ἱερὸν ἔναντι Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Ἡ πραγματοποίησις δὲ τοῦ χρέους τούτου ἀπαιτεῖ τὴν συγκρότησιν πρὸς τοῦτο εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐκ τῶν πλέον ἀρμοδίων ἐκπροσώπων, τῶν διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐνδεειγμένων Ἰδρυμάτων καὶ Ὑπηρεσιῶν, πρὸς προγραμματισμὸν τοῦ ὅλου ἔργου καὶ συντονισμὸν τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐκτελέσεώς του.

ΜΑΡΚΟΣ Α. ΣΙΩΤΗΣ

6. Αὐτόθι 68-70.

7. Ὅρα Κ. Παπαμιχαλοπούλου, μν. ἔργ. 422.

8. Περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ κειμένου τούτου ὄρα Κ. Παπαμιχαλοπούλου, μν. ἔργ. 188, 195 ἐξ. καὶ 203-206, ἐνθα καὶ ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις του. Πρβλ. Ἐμ. Παντελάκη, μν. ἔργ. 29-30.

9. Περὶ τοῦ κατὰ καιροὺς ἀριθμοῦ τῶν Μοναχῶν ὄρα Ἐμ. Παντελάκη, μν. ἔργ. 48 ἐξ.

10. Ὅρα Ἐμ. Παντελάκη, μν. ἔργ. 5.

I. Μ. Κονιδάρι, *Νομικὴ θεώρηση τῶν Μοναστηριακῶν Τυπικῶν*. Ἔκδοσις Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα 1984, σχ. 8ον, σελ. 254.

Ἡ παρούσα ἐργασία ἀποτελεῖ τὴν γενομένην δεκτὴν ὑπὸ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐπὶ ὑψηλῆς διατριβῆς τοῦ συγγραφέως.

Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ (σελ. 25-72) ὁ σ., ἀφοῦ προσδιορίσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης (§ 1), καθορίζει τὸν πολυσημάντον ὄρον «τυπικόν», παραθέτει ἀπόψεις παλαιότερων ἐρευνητῶν, δίδει τὰς διακρίσεις τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν, προσδιορίζει τὴν συγγένειαν κτητορικῶν τυπικῶν καὶ διαθηκῶν (§ 2), ἀναπτύσσει τὰ ζητήματα κτητορείας καὶ κτήτορος (§ 3), παραθέτει τὰς πηγὰς τῆς ἐργασίας καὶ πλήρη ἀναλυτικὸν πίνακα 60 μοναστηριακῶν τυπικῶν καὶ τῶν ἐκδόσεών των (§ 4) καὶ τέλος παρουσιάζει τὴν διάρθρωσιν τῆς ὕλης τῆς διατριβῆς, ὡς καὶ μεθοδολογικὰς τινας παρατηρήσεις (§ 5).

Τὸ Α' Μέρος ἀναφέρεται εἰς ζητήματα, ἀφορῶντα εἰς τοὺς μοναχοὺς. Εἰς τὸ κεφ. Α' (σ. 75-116), ὅπερ ἐξετάζει τὰ ζητήματα τῆς εἰσόδου εἰς τὴν μονῆν, ἐρευνᾷ τὰς προϋποθέσεις ταύτης (§ 6), τὸ στάδιον τῆς δοκιμασίας (§ 7), τὴν ἀποταγήν, δηλαδὴ τὴν περιουσιακὴν εἰσφορὰν τοῦ δοκίμου μοναχοῦ (§ 8), τὴν μοναχικὴν ἐπαγγελίαν καὶ κουρὰν (§ 9) καὶ τὰς διακρίσεις εἰς μοναχοὺς μικροῦ καὶ μεγάλου σχήματος, ὡς καὶ εἰς «ἐκκλησιαστικούς» καὶ «διακονητάς» (§ 10).

Τὸ Β' κεφ. τοῦ Α' μέρους (σ. 117-162), ἀναφερόμενον γενικῶς εἰς τὰς συνεπείας τῆς μοναχικῆς ἐπαγγελίας (§ 11), ἐπισημαίνει τὴν ἀπαγόρευσιν εἰσόδου εἰς τὴν μονῆν προσώπων τοῦ ἄλλου φύλου (§ 12), εὐνούχων ἢ ἀνήθων (§ 13), τὴν ἀπαγόρευσιν διατηρήσεως ἐν τῇ μονῇ θηλυκῶν ζώων (§ 14), τὴν ἀπαγόρευσιν ἐξόδου ἐκ τῆς μονῆς (§ 15), τὴν ἀπαγόρευσιν συστάσεως ἀδελφοποιίας καὶ ἀναλήψεως ἐπιτροπείας (§ 16) καὶ τὰς ὑποχρεώσεις κοινοβιακῆς ζωῆς (§ 17), ἰσοβίου ἐγκαταβιώσεως ἐν τῇ μονῇ (§ 18) καὶ ἀκτημοσύνης (§ 19).

Τὸ Β' Μέρος ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς μονὰς ζητήματα. Συγκεκριμένως εἰς τὸ Α' κεφ. (σ. 165-192) ἐξετάζονται αἱ μοναὶ ὡς ὑποκείμενα καὶ ὡς ἀντικείμενα δικαίου (§ 20), αἱ διακρίσεις τῶν μονῶν εἰς αὐτοδεσπότους, ἀυτεξουσίας καὶ ἐλευθέρους (§ 21), τὰ ἀφορῶντα εἰς τοὺς ἐπιτρόπους, ἐφόρους καὶ ἀντιλαμβανομένους τῶν μονῶν (§ 22) καὶ τὸ ζήτημα τῆς δικαστικῆς ἐκπροσωπήσεως τῶν μονῶν (§ 23).

Τὸ Β' κεφ. τοῦ Β' μέρους (σ. 193-214) ἀσχολεῖται μὲ τοὺς θεσμοὺς τοῦ ἡγουμένου (§ 24), τοῦ οἰκονόμου (§ 25) καὶ τῶν λοιπῶν ὀργάνων διοικήσεως τῆς μονῆς (§ 26).

Τὸ Γ' κεφ. τοῦ Β' μέρους (σ. 215-230), ἐξετάζον θέματα τῆς μοναστηριακῆς παρουσίας, ἐρευνᾷ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνεκποιήτου τῆς παρουσίας (§ 27), τὰς ἐξαιρέσεις ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης (§ 28) καὶ τρεῖς ἰδιόμορφους μοναχικοὺς θεσμοὺς (κελλιώτας, ἀδελφάτα, καταπεμπτούς).

Τὸ Δ' κεφ. τοῦ Β' μέρους (σ. 231-237) ἀναφέρεται γενικῶς εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἐν ταῖς μοναῖς δικαστικῆς ἐξουσίας (§ 30), εἰς τὰ ἐν τοῖς τυπικοῖς μνημονευόμενα ἀδικήματα (§ 31) καὶ εἰς τὰς ἐπιβαλλομένας σχετικὰς ποινὰς (§ 32).

Ἡ ὅλη ἐργασία κατακλείεται διὰ γενικῶν διαπιστώσεων καὶ συμπερασμάτων καὶ διὰ πινάκων πηγῶν, συγγραφέων καὶ ἐκδοτῶν.

Ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τοῦ περιεχομένου τούτου τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος διατριβῆς, αὕτη καλύπτει σημαντικὸν κενὸν εἰς τὸν χώρον τῆς ἐρεύνης τοῦ δικαίου τοῦ μοναχισμοῦ, διότι ἐμπλουτίζει τὴν διεθνή βιβλιογραφίαν διὰ πρωτοτύπου νομικῆς προσεγγίσεως καὶ συστηματικῆς παρουσιάσεως τῶν δικαϊκῶν ὀψεων τῶν μοναστηριακῶν Τυπικῶν τοῦ Βυζαντίου. Ἡ μεγάλη σημασία τῆς ἐρεύνης ἐγκρατεῖ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ σ. ἐξετάζει τὰ μοναστηριακὰ τυπικά ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτειακῆς προελεύσεως πηγὰς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Ἀκόμη σημαντικὴ εἶναι ἡ διαπίστωσις, ὅτι τὰ τυπικά ταῦτα

ἀποτελοῦν ἰδιαίτεραν κατηγορίαν-οικογένειαν βυζαντινῶν ἐγγράφων, εἰς τὰ ὅποια διακρίνονται ὁμάδες ἢ σχολαί. Ὁ σ. καθιστᾷ συνειδητόν, ὅτι τὰ σωζόμενα μοναστηριακὰ τυπικὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὰ μεγαλύτερας σειρᾶς τυπικῶν, πολλὰ τῶν ὁποίων δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐκδοθῆ ἢ ἔχουν ἀπολεσθῆ.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Ἰ. Μ. Κονιδάρη, ἀποδεικνύει ἐπίσης τὴν μεγάλην ἀξίαν τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν διὰ τὴν μελέτην τῆς βυζαντινῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας, ὡς καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου, ὡς καὶ τοῦ ρόλου τῶν μοναστηριῶν εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν. Ἀξία ἰδιαίτερας μνείας εἶναι καὶ ἡ διαπίστωσις τοῦ σ. περὶ τῶν ἀποκλίσεων τοῦ «ζῶντος» δικαίου, ὅπερ προσδιόριζεται ἐν τοῖς τυπικαῖς ὑπὸ τῶν κλητόρων τῶν μονῶν, ἐκ τοῦ θεομένου δικαίου τῆς ἐποχῆς (ἐκκλησιαστικοῦ ἢ πολιτειακοῦ). Ἡ σημασία τῆς ὑπὸ τοῦ σ. ἐπισημάνσεως τῶν διαφορῶν μεταξὺ τοῦ θεομένου καὶ τοῦ «ζῶντος» δικαίου ἐν τῷ Βυζαντίῳ γίνεται φανερά ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι διὰ τὸν ἐρευνητὴν τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου εἶναι περιωρισμέναί αἱ δυνατότητες τῆς ἐρευνῆς τοῦ «ζῶντος» τούτου δικαίου, δοθέντος ὅτι ἐναντι τοῦ ὄγκου τῶν κανόνων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτειακοῦ δικαίου τῆς ἐποχῆς ἀντιπαρτίθεται ἰσχνὴ ποσότης πληροφοριῶν ἀφορῶν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ δικαίου. Ὅθεν εἶναι ἐκδηλὸς ἡ καθοριστικὴ σημασία τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Κονιδάρη. Τὸ μέγα κέρδος ἐξ αὐτῆς εἶναι ἡ διὰ πρωτοτύπου διερευνήσεως ἀνεξερωνήτου πηγαίου ὑλικοῦ προσπάθεια τεκμηριώσεως τῶν θεωριῶν περὶ νομικοῦ πλουραλισμοῦ ἐν τῷ Βυζαντίῳ καὶ περὶ νομοθετικῆς αὐτονομίας, εἰς τὴν ὅποian ὀφείλεται τὸ ὅτι παραπλευρῶς πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν νομοθεσίαν ὑπάρχουν παράλληλοι παράγωγάκι τοῦ δικαίου δυνάμεις, αἱ ὅποια αὐτονοήτως ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πεδίου κινοῦνται ἐντὸς τῶν πνευματικῶν πλαισίων τῆς ἑλληνορθόδοξου κανονικῆς Παραδόσεως.

Εὐχόμεθα, ὅπως ἡ λαμπρὰ διατριβὴ τοῦ κ. Κονιδάρη, ἥτις ἐξεπονήθη ὑπὸ τὴν ἐπιπτείαν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Σπ. Τρωιάνου, δώσῃ ἀφορμὴν, ἵνα ὁ πλοῦτος τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν ἐρευνηθῆ καὶ ὑπὸ ἄλλας ὀπτικὰς γωνίας (λ.χ. τῆς ἱστορίας τῆς λατρείας).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

W. Nyssen, H.-J. Schulz und P. Wiertz (ἐκδόται): *Handbuch der Ostkirchen-Kunde*, Ἐγχειρίδιον πληροφoρίας-γνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Τόμ. 1ος, Düsseldorf 1984. Ἐκδ. Οἶκος Patmos, σσ. XXXIV + 392. (Προεγγραφῆς τιμὴ 42, ἄλλως 48 DM).

Ὁ ὅρος Ostkirchenkunde, ὅστις δυσκόλως ἐρμηνεύεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ὡς πολὺ ὀρθῶς παρατηροῦν οἱ ἐκδόται, παρ' ὅτι ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῶν εὐρυτέρων κύκλων, πρέπει νὰ ἐκληθῆ μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ κλάδου ὡς «Θεολογία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς.» (σ. XVII).

Τὸ ὄγκῳδες ἐξ 839 + XXXII σελίδων Handbuch der Ostkirchenkunde, τὸ ἐκδοθὲν τὸ 1971 ὑπὸ τῶν Endre von Ivánka († 1974), Julius Tyciak († 1973), καὶ Paul Wiertz μὲ τὴν συνεργασίαν τῶν N. Arseniew, Ir. H. Dalmais, Ir. Doens, P. Duprey, J. v. Gardner, J. Gill, E. v. Ivánka, J. Kondrinewitsch, M. Lacko, V. Nyssen, H.-J. Schulz, B. Schultze, Thomas Spidlik, I. Totzke, J. Tyciak, W. de Vries, P. Wiertz ἐπανεκδίδεται εἰς δύο τόμους ὑπὸ τῶν W. Nyssen, H.-J. Schulz καὶ P. Wiertz.

Ὁ βιβλιολογούμενος οὗτος τόμος συνοδεύεται ἀπὸ δύο συνοδευτικὰ γράμματα, τοῦ Καρδινάλιου Johannes Willebrands, προέδρου τῆς Γραμματείας διὰ τὴν Ἐνότητα καὶ τοῦ Μητροπολίτου Ἐλβετίας Δαμασκηνοῦ Παπανδρέου (σσ. V καὶ VI). Ἡ διάρθρωσις τοῦ ἔργου εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, καὶ οὐχὶ ἐν ταῖς λεπτομερεῖαις τῆς, ἡ ἐξῆς: Μέρος 1ον: Εἰσαγωγή καὶ ἐπισκοπήσεις, σσ. 1-46. Μέρος 2ον: Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῶν

Ἑκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, σσ. 47-286. Μέρους 3ον: Δόγμα καὶ Θεολογία, σσ. 289-392.

I. Ὁ H.-J. Schulz, Καθηγητῆς τῆς Ἀνατολικῆς Ἑκκλ. Ἱστορίας καὶ Οἰκουμενικῆς Θεολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Würzburg, εἰδικὸς λειτουργιολόγος καὶ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας τῆς λειτουργίας, διαπραγματεύεται εἰς τὴν μελέτην του τὸν ὄρον «Ἑκκλησία τῆς Ἀνατολῆς» καὶ τὴν παραδοσιο-ἱστορικὴν του ἔννοιαν, σσ. 3-10. II. Ὁμοῦ μετὰ τοῦ P. Wiertz, Λυκειάρχου καὶ ἐντεταλμένου εἰς τὸ λειτουργικὸν Ἰνστιτούτον τῆς Trier διὰ τὰς Ἀνατολικὰς λειτουργίας, διαπραγματεύονται τὴν Ὁρθόδοξον Ἑκκλησίαν: A. Δομῆ, Δίκαιον καὶ πολλαπλότητα τῶν Ὁρθοδόξων Ἑκκλησιῶν, σσ. 10-13. B. Αἱ ἐπὶ μέρους Ὁρθόδοξοι Ἑκκλησίαι. Ἐπισκοπήσεις, σσ. 13-33. Τὰς ἱστορικὰς ἐπισκοπήσεις τῶν παρὰ ράφων 1-14 ἐπεξεργάζεται ὁ H.-J. Schulz, τὰ στατιστικὰ δεδομένα ὁ Wiertz καὶ ὁ Schulz. III. Αἱ ἀρχαῖαι Ἀνατολικαὶ Ἑκκλησίαι, σσ. 34-43: A. Αἱ Ἑκκλησίαι ἀνατολικοσυριακῆς παραδόσεως, σσ. 34-38. B. Αἱ Ἑκκλησίαι δυτικοσυριακῆς καὶ ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως, σσ. 38-43. IV. Αἱ Οὐνιτικαὶ Ἑκκλησίαι, σσ. 44-46.

Μέρους 2ον: Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἑκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ H.-J. Schulz: Παράδοσις, Συνδικότης (σσ. 49-131 μετὰ βιβλιογραφίας). Ἡ διαμόρφωσις τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει, σσ. 49-129: 1. Συνδικότης καὶ πατριαρχικὴ δομὴ ὡς ὑποστατικὰ σημεῖα τῆς Ὁρθοδοξίας, σσ. 50-56. 2. Τὰ ἀνατολικά Πατριαρχεῖα καὶ ἡ Ρώμη ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, σσ. 56-94. Ἐνταῦθα παρατίθεται ὡς Exkurs=Ἐπίμετρον, σσ. 82-87, τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τῆς ἐν τῇ 1ῃ ἐκδόσει δημοσιευθείσης ἐργασίας τοῦ Endre v. Ivánka «Die Sakralität des Kaisertums und die Konkretisierung der Idee des Gottesvolkes» = «Ἡ ἱερότης τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ συγκεκριμενοποίησις τῆς ἰδέας τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ». 3. Ἡ αὐξανομένη ἀποξένωσις μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἑκκλησίας καὶ ἡ διάλυσις τῆς κοινωνίας (Communio), σσ. 91-101. 4. Ἀντιρρητικὴ θεολογία, ἐπακόλουθα τῶν Σταυροφοριῶν καὶ ἐνωτικαὶ προσπάθειαι, σσ. 101-129. Κάτοψις: Ἡ σύλληψις τῆς ἐνότητος τῶν Ἑκκλησιῶν ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει καὶ ὁ διαμερισμὸς τῆς Ὁρθοδοξίας μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, σσ. 129-131. Βιβλιογραφία, σσ. 131-132.

Ὁ Peter Plank, ἐπιστημονικὸς βοηθὸς τῆς ἔδρας Ἀνατολικῆ Ἑκκλ. Ἱστορία καὶ Οἰκουμ. Θεολογία ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Würzburg, διαπραγματεύεται τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν Ὁρθοδόξων Ἑκκλησιῶν ἐν τῇ Νοτιοανατολικῇ καὶ Ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ, σσ. 133-208 (μετὰ πλουσίαις βιβλιογραφίας, σσ. 202-208): I. Αἱ Ὁρθόδοξοι Ἑκκλησίαι τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, σσ. 133-135. Ἐπίμετρον: Τσεχοσλοβακικὴ Ὁρθοδοξία ὑπὸ σερβικὴν προστασίαν, σσ. 146/7. II. Αἱ Ὁρθόδοξοι Ἑκκλησίαι τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, σσ. 150-208, καὶ δύο ἐπίμετρα: Ἡ Ὁρθόδοξος Ἑκκλησία τῆς Γεωργίας, σσ. 169-172 καὶ Νέα ὄρια — νέαι Ἑκκλησίαι, σσ. 181-185.

Ὁ Wilhelm de Vries, Καθηγητῆς εἰς τὸ Pontificio Instituto Orientale ἔχει ὡς θέμα τὰς Ἀρχαιοανατολικὰς Ἑκκλησίας, τὴν ἀρχαιοτάτην, ἰδίαν τῶν παράδοσιν καὶ τὴν ἰδιαιτέραν τῶν ἐξέλιξιν ὡς ἐπακόλουθον τῶν Χριστολογικῶν ἐρίδων, σσ. 209-223, μετὰ βιβλιογραφίας, σσ. 223-225 καὶ τὰ Οὐνιτικὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς καὶ τὸ πρόβλημα τῶν Οὐνιτῶν, σσ. 226-248 μετὰ βιβλιογραφίας, σσ. 245-248.

Ὁ Paul Wiertz ἀσχολεῖται μετὰ τοὺς Θωμᾶ-Χριστιανούς τῶν Ἰνδιῶν, σσ. 249-268, μετὰ βιβλιογραφίας, σσ. 266-268, ὁ δὲ Michael Lacko (†1982), Καθηγητῆς καὶ αὐτὸς εἰς τὸ ὡς ἄνω Ἰνστιτούτον, μετὰ τὰς ἐνωτικὰς προσπάθειάς ἐν τῇ σλαβικῇ περιοχῇ καὶ τῇ Ρουμανίᾳ, σσ. 269-286, μετὰ βιβλ., σσ. 286/6.

Τὸ 3ον μέρος διαλαμβάνει τὸ δόγμα καὶ τὴν Θεολογίαν, σσ. 289-392. Ὁ Endre v. Ivánka: Τὸ δόγμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἑκκλησίας ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν ἐπισήμων τῆς πίστεως ἐγγράφων 289-320, μετὰ βιβλ. 319/20. Ἡ εἰσαγωγὴ ἐγγράφῃ ὑπὸ τοῦ H.-J. Schulz

διὰ τῆς προσλήψεως τῆς προεισαγωγικῆς παρατηρήσεως ὑπὸ τοῦ Ivánka (σ. 688 τῆς 1ης ἐκδ. *ὑποσ. ἐν σ. 289). Α. Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐπισκόπησιν τῶν τῆς πίστεως ἐπισήμων ἐγγράφων. Β. Τὰ συμβολικὰ καὶ τὰ τῆς πίστεως ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Ἰωάννου Καρμίρη, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, 2. Τόμοι, Ἀθῆναι 1952/3, συμπεπληρωμένη ἀνατύπωσις: Graz 1968 —μετὰ δηλώσεως τῶν σελίδων τῆς 1ης ἐκδόσεως— 292-300. Μεταγενέστεραι δογματικαὶ ἀποφάσεις τῆς Ὁρθοδοξίας, σσ. 301-319, βιβλ. 319/20.

Ὁ Bernard Schultze, Καθηγητὴς εἰς τὸ Pontificio Instituto Orientale, τῆς δογματικῆς θεολογίας καὶ ἱστορίας τῆς θεολογίας, ἀσχολεῖται μὲ κύρια θέματα τῆς νεωτέρας ρωσικῆς θεολογίας, σσ. 321-392, μετὰ πλουσίας βιβλ., σσ. 389-392. Αἱ μεταβάσεις εἰς Ἱ Ἐκκλησιολογικαὶ ἀπόψεις καὶ Ια Α. S. Chomjakov εἶναι συμβολοὶ τῆς συντάξεως. 1. Αἱ ἐκκλησιολογικαὶ ἀπόψεις τῶν Chomjakov καὶ Afanasiev, 322-345. 2. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Παλαμισμού, σσ. 345-349. 3. Ἡ διδασκαλία περὶ τῆς θείας σοφίας, σσ. 349-361. 4. Τρεῖς κύκλοι προβλημάτων ἐκ τῆς Χριστολογίας: Ἡ περὶ Χριστοῦ διδασκαλία, ἡ περὶ Μαρίας καὶ ἡ ὑπὲρ τοῦ ἔργου τῆς ἀπολυτρώσεως 361-389. Βιβλ. 389-392.

Ταῦτα ἐν μεγίστῃ συντομίᾳ καὶ γενικαῖς γραμματαῖς, χωρὶς νὰ ὑπεισέρωμαι εἰς τὸ ὅλον ἀναλυτικὸν διάγραμμα μὲ τὰ διάφορα κεφάλαια καὶ τὰς παραγράφους. Ὁ πίναξ τῶν περιεχομένων μόνον διαλαμβάνει 5 σελίδας VII-XI. Οἱ συνεργάται τοῦ παρόντος πρώτου τόμου εἶναι ὅλοι ἐξαιρετοὶ γῶσται τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ διακατέχονται ἀπὸ ἀγάπην καὶ διαφέρουν πρὸς αὐτήν, ἐκθέτουν δὲ τὰ πράγματα μὲ τὴν ὑποκειμενίζουσαν ἀντικειμενικότητα καὶ οὐχὶ ὡς ἐκ γενετῆς Ὁρθοδόξοι, μετὰ πάσης ἐπιστημοσύνης. Τὸ ἔργον ἀπευθύνεται καὶ πρὸς τοὺς ἐπιστήμονας καὶ πρὸς τὸ εὐρὺ καὶ φιλομαθὲς κοινόν. Ἐκτὸς τῆς ἐπὶ μέρους πλουσίας βιβλιογραφίας τῶν διαφόρων μερῶν, κεφαλαίων καὶ παραγράφων καταχωρίζεται ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔργου μετὰ τὸν πίνακα τῶν συντομογραφιῶν, σσ. XXI-XXVIII καὶ γενικὴ βιβλιogr., σσ. XXIX-XXXIX.

Τὰ ἔτη 1975 καὶ 1979 ἐδημιούργησαν ἀποφασιστικὰ βήματα ἀπὸ τοῦ διαλόγου τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν θεολογικὸν διάλογον ἀμφοτέρων τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὸ θέρος 1982 τὴν πρώτην σημαντικὴν θεολογικὴν καρποφορίαν: τὸ ἐπίσημον ἔγγραφον «Τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Εὐχαριστίας ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ μυστηρίου τῆς ἀγιωτάτης Τριάδος». Οὕτω κατέστη ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη νέας ἐκδόσεως τοῦ Ἐγχειριδίου λόγῳ τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου μεταξὺ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Θὰ ἀκολουθήσῃ, συμπορευομένη καὶ προσεγγίζουσα πρὸς τὸν σκοπὸν ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου καὶ ρωμαιοκαθολικῆς, εἰς τὸ δευτέρον τόμον ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Γεωργίου Γαλίτη, μέλους τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ διαλόγου καὶ Hans Joachim Schulz. Ἡ ἐμφάνισις καὶ συνεργασία τῶν Ὁρθοδόξων θεολόγων θὰ γίνῃ διὰ τῆς συμμετοχῆς των εἰς τὸν δευτέρον τόμον. Ἀπὸ τοῦ ὀρίζοντος ἡμῶς τοῦ ἐπὶ τοῦ παρόντος διαλόγου Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Ὁρθοδόξων καὶ τῆς σκοπιᾶς ταύτης συνεγράφησαν εἴτε ὅλας ἐκ νέου ἢ οὐσιώδη ὑπέστησαν ἐπεξεργασίαν εἰς τὸν παρόντα βιβλιολογούμενον τόμον καὶ αἱ μελέται μετὰ τοῦ εἰσαγωγικοῦ τοῦ τμήματος Ι καὶ τὰ κυρίως μέρη: «Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς» (II), ὡς καὶ «Δόγμα καὶ Θεολογία» (III), ἔναντι τῆς 1ης ἐκδ. τοῦ 1971. Ὑπὸ τὴν οἰκουμενικὴν προοπτικὴν ἀνεθεωρήθη ἐπίσης ἰδιαιτέρως καὶ ἡ πρώτη κυρίως μελέτη «Ἡ διαμόρφωσις τῆς Ὁρθοδοξίας», ἥτις ἀναπληροῖ καὶ ἀντικαθιστᾷ τὰς σχετικὰς ἐργασίας τῶν E. v. Ivánka καὶ J. Gill τῆς 1ης ἐκδ. καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπεξεργασθῇ τὰς διαρκῶς εἰσέτι ἰσχυρῶς ἐπενεργούσας θεολογικοῖστορικὰς διενέξεις. Μετὰ μεγαλυτέρας ἐκτάσεως γίνονται ἀντικείμενον ἐρευνῆς εἰς τὸν παρόντα τόμον ἔναντι τῆς 1ης ἐκδ. αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι ἐν τῇ Νοτιανατολικῇ καὶ Ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ, ἥτις χρονικῶς φθάνει μέχρι τῆς διαφωτίσεως τῶν περιπλοκῶν δικαιοδοσιῶν καὶ κανονικῶν ἐξαρτήσεων μέρους τῶν Ἐκκλη-

σιῶν τούτων, ὡς καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Κράτους εἰς τὰς περὶ οὗ ὁ λόγος χώρας.

Ριζικὸς οἰκουμενικὸς προσανατολισμὸς ἐγένετο ἔναντι τῆς 1ης ἐκδ. εἰς τὴν μελέτην ἐπὶ τῶν ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ στροφὴ αὕτη χαρακτηρίζεται καὶ ἐκδηλοῦται διὰ τῶν μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν γενομένων διαβουλεύσεων καὶ συσκέψεων ἐν Aarhus (1964), Bristol καὶ Γενεύῃ μέχρι τῆς Addis-Abeba (1971-1978). Εὐχῆς ἔργον ἕμως θὰ ἦτο, ἐὰν καὶ εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον τόμον ἠκούετο καὶ ἡ φωνὴ καὶ γνώμη Ὀρθοδόξων Θεολόγων.

Τὸ κυρίως μέρος «Δόγμα καὶ Θεολογία» συνίσταται ἐκ δύο μελετῶν τοῦ Ἰδρυτοῦ τοῦ Ἐγχειριδίου E. v. Ivánka καὶ τοῦ B. Schultze, διαπρεποῦς γνώστου τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας. Αἱ μελέται αὗται ἔναντι τῆς 1ης ἐκδ. συνεπληρώθησαν ἢ ἐκ νέου διεμορφώθησαν, ἐπεξετάθησαν καὶ συνεδυσάθησαν, ὥστε ἡ ἐκάστοτε ἐκτιθεμένη μερικὴ ἀποψὶς ὀρθοδόξου Δογματικῆς καὶ Θεολογίας νὰ ἐκφρασθῇ σαφέστερον καὶ ἰσχύση εἰς τὸν πραγματικῶς ἐκπροσωπευτικὸν τῆς χαρακτῆρα. Ὁμοῦ μετὰ τῶν δογματικοῦστορικῶν τμημάτων τοῦ ἱστορικοῦ κυρίως μέρους εἰσέρχεται εἰς τὰς βασικὰς δομὰς καὶ τὰ κυρίως θέματα ὀρθοδόξου θεολογικοῦ στοχασμοῦ καὶ περισκέψεως. Δυστυχῶς οὐδεμίαν ἐργασία καὶ μελέτη ὑπάρχει καὶ ἐκθεσις ὑπὸ Ὀρθοδόξου τῆς ὀρθοδόξου δογματικῆς διδασκαλίας, παρ' ὅλην τὴν ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν προβαλλομένην δικαιολογίαν ὅτι «ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἐφάνη τὸ ἰδεῶδες ὀρθοδόξου ἰδίας ἐκθέσεως τῆς Δογματικῆς, ἥτις ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς θὰ ἦδύνατο ὡς αὐθεντικὴ νὰ νομισθῇ, ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ ἕμως ἀνάγνωστο τοῦ Ἐγχειριδίου ὡς πρὸς τὸ ὕφος τοῦ σκέπτεσθαι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ φανερὰ καὶ κατάδηλος, ὥστε νὰ εἶναι δι' αὐτὸν ἀφομοιώσιμος» «...schien das Ideal einer orthodoxen Eigendarstellung der Dogmatik, die von orthodoxer Seite als massgebend, vom westlichen Leser des Handbuchs aber als im Denkstil offen genug empfunden würde, um für ihn assimilierbar zu sein, derzeit nicht realisierbar» (XIV). Πάντως καθίσταται βίωμα τὸ «δόγμα καὶ ἡ θεολογία» εἰς τὴν περιοχὴν ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικότητος τόσοσιν διὰ τὸν Ὀρθόδοξον κατὰ τρόπον μοναδικὸν ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ τῇ πνευματικότητι. Ὁ 2ος τόμος εἰς κύριον τμημᾶ του θὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ θέμα: «Λειτουργία καὶ πνευματικότης», ὡς καὶ μὲ τὴν «Οἰκουμενικὴν θεολογίαν». Ἀναμένομεν λοιπὸν καὶ τὸν 2ον τόμον μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς συμμετοχῆς εἰς αὐτὸν περισσοτέρων τοῦ ἐνὸς Ὀρθοδόξων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ

Στεργίου Ν. Σάκκου, Δ. Θ., Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἐπίμημα στὸν προφήτη Ἀγγαῖο, Θεσσαλονίκη 1984, σελ.: 92.

Ὁ Καθηγητὴς κ. Στέργιος Σάκκος, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀξιόλογον συγγραφικὴν δραστηριότητά του εἰς τὸν τομέα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀσχολεῖται ἀπὸ τινος χρόνου καὶ μὲ τὴν ἐρμηνεῖαν παλαιδιαθητικῶν κειμένων, πρὸς κάλυψιν κυρίως διδασκτικῶν ἀναγκῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Τὸ ὑπὸ κρίσιν ὑπόμνημά του εἰς τὸν ἐκ τῶν ἐλασσόνων προφητῶν Ἀγγαῖον ἀποτελεῖ μέρος τοῦ καρποῦ τῆς ἐρμηνευτικῆς του αὐτῆς ἐργασίας ἐπὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Κατὰ τὴν ἐπικρατούσαν γνωστὴν συνήθειαν τῶν ὑπομνηματιστῶν τῶν βιβλίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὁ σ. διαρεῖ τὸ ἔργον του εἰς δύο κύρια μέρη, ἥτοι τὴν Εἰσαγωγὴν (σελ. 7-16) καὶ τὴν Ἐρμηνεῖαν (σελ. 17-90). Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ἐρευνᾷ ἐν πρώτοις τὸν βίον καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἀγγαίου καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰς προφητείας του, τὰς ὁποίας διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων ἀποδεικνύει γνησίας, ἀποκρούων οὕτω τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀπόψεως ἐνίων ξένων ἐρμηνευτῶν (σελ. 11-12). Ἐξετάζει δὲ λεπτομερῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦ κηρύγματος

τοῦ προφήτου, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν δύναμιν τῆς γραφίδος του καθιστᾷ ἐπίκαιρον, παρ' ὅτι τοῦτο ἀνεφέρετο εἰς μίαν ὠρισμένην μόνον ἐποχὴν, καὶ δὴ εἰς τὸ συγκεκριμένον γεγονός τῆς μετὰ τὴν βαβυλωνίων αἰχμαλωσίαν ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ, στεροῦμενον οὕτω γενικωτέρου κοινωνικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὁρθῶς δὲ πράττει ἐν προκειμένῳ, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ διδασκαλία τῆς Π. Διαθήκης ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἐπ' αὐτῆν. Καὶ εὐλόγως τονίζει ὅτι ὁ προφήτης βοηθεῖ τοὺς ἀναγνώστας τῶν προφητειῶν αὐτῶν νὰ ἐκτιμῆσουν καὶ νὰ διαφυλάξουν τὴν ἱεράν ἡμῶν παράδοσιν (σελ. 15).

Ἡ Ἑρμηνεία τοῦ βιβλικοῦ κειμένου γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', τῆς ἐπισήμου ταύτης Βίβλου τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Λαμβάνεται ὁμως ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ μετεφρασμένον ἑβραϊκόν, ὅπου τοῦτο καθίσταται ἀπαραίτητον, λόγῳ τῶν γνωστῶν δυσχερειῶν τὰς ὁποίας ἐμφανίζει τὸ κείμενον τῆς Π. Διαθήκης. Ἐξ ἄλλου χρησιμοποιοῦνται καὶ τὰ ἀρχαῖα ὑπομνήματα τῶν πατέρων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ νεώτερα ἡμέτερα καὶ ξένα ἐπιστημονικὰ ἐρμηνευτικὰ ἔργα, ἐκ τῶν ὁποίων παρατίθενται πλοῦσια σχόλια εἰς τὰς παρὰ πόδας τοῦ κειμένου ὑποσημειώσεις. Συναφῶς δεόν νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ σ. λαμβάνει μὲν ὑπ' ὄψιν τοῦ τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, δὲν ἐπιμένει ὁμως εἰς τὴν ἐξέτασιν φιλολογικῶν, κριτικῶν καὶ ἱστορικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνακύπτουν ἐκ τῆς σχετικῆς ἐρεύνης, διότι, προφανῶς, τὸ ἐνδιαφέρον του στρέφεται κυρίως εἰς τὴν προβολὴν τῆς θεολογικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀξίας τοῦ βιβλίου, ἐπιτυχανομένην διὰ τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῶν ἐν αὐτῷ περιεχομένων λόγων τοῦ προφήτου. Οὕτω συνδυάζει ἄριστα τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ τὰς διδακτικὰς ἀπαιτήσεις, συμφώνως ἄλλως τε καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποβλέπει (βλ. σελ. 5).

Ἡ ἐν τέλει παρατιθεμένη βιβλιογραφία περιλαμβάνει ὑπομνήματα τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς ἐπίσης καὶ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν, ἐλλήνων καὶ ξένων (σελ. 91-92).

Τὸ ἔργον εἶναι συντεταγμένον εἰς γλῶσσαν γλαφυρὰν καὶ ἀπλῆν, μὲ ἀρκετὴν σαφήνεια καὶ μὲ διάχυτον τὸ γνωστὸν ἐρμηνευτικὸν τάλαντον τοῦ κ. Σάκκου. Ἀβλεπτήματά τινα δὲν μειώνουν τὴν τοιαύτην ἀξίαν του.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Π. Φ. Χριστοπούλου, *Τὸ βιβλίον Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ καὶ ἡ τυχοδιωκτικὴ δράση τοῦ συγγραφέα του Leonardo Lombardi στὸν ἐλληνικὸν χῶρον (Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἱστορίαν τῶν μέσων τοῦ 19 αἰ.),* διατριβὴ ἐπὶ διδακτορικῇ, Ἀθήνα 1984, σσ. 221+14 πίνακες (Ἑταιρεία Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, Κείμενα καὶ Μελέται, 4).

Ἡ πολυποίκιλη δραστηριότητα ἐνὸς σκοτεινοῦ ἀνθρώπου, τοῦ Ἰταλοῦ πρῶην κληρικοῦ Leonardo Lombardi, ποῦ ἔζησε ὡς λαϊκὸς στὸ Μυστρά, στὴν Ἀθήνα, στὴ Λάρισα, στὸν Τύρναβο, στὴ Φιλιππούπολη καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, ποῦ κατόρθωσε νὰ ἀκῆσει τὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα, νὰ γίνῃ δερβίσης, ἀλλὰ καὶ «ἀδασκαλος» δύο Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν (τοῦ Σεραφεῖμ Β', 1757-1761, καὶ τοῦ Μελετίου Β', 1768-1769), καὶ τέλος νὰ συγκροθεῖ μὲ σημαντικὸν ἀριθμὸν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων (ἰδίως ὁμως μὲ τὸ μητροπολίτη Λαρίσης Μελέτιο, 1750-1768, ἀργότερα Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Μελέτιο Β', 1768-1769), ἐξετάζεται μὲ κάθε δυνατὴ λεπτομέρεια ἐν τῇ διατριβῇ αὐτῇ. Ἡ δραστηριότης αὐτῆ τοῦ L. Lombardi ἐξετάζεται σὲ συνάρτησιν μὲ τὸ ἔργο του Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ, ἀλλὰ καὶ τοὺς δύο λιβέλλους του, ποῦ ὅπως δὴποτε ἀποτελοῦν πηγὰς γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἱστορίαν τὰ μέσα τοῦ 18 αἰ., ἰδίως ὅταν σκεφθοῦμε ὅτι πολλὰ πρόσωπα, ποῦ ἀναφέρονται ἐν τῷ κύκλῳ τῶν προβλημάτων, ἔζησαν τὴν ἐποχὴν ποῦ ἀνα-

στατώθηκε ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία μετὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Στεφάνου Πίγκολο καὶ τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου 1768-1774 ποὺ ἀκολοῦθησε.

Ὁ συγγρ., μετὰ τὶς βραχυγραφίαις (σ. 13), παραθέτει τὴ βιβλιογραφία (σσ. 14-25), τὴν ὁποία διαιρεῖ σὲ Ια. ἀνέκδοτες πηγές (σ. 14), σὲ Ιβ. ἐκδοσθέντες πηγές (σσ. 15-16), σὲ Ιι. γενικὰ ἔργα (σσ. 16-18) καὶ σὲ Ιιι. βοηθήματα (σσ. 18-25). Γιὰ τὶς μελέτες τῶν ἀνεκδῶτων πηγῶν ἐργάσθηκε στὸ "Ἄγιον Ὅρος (μονὲς Ἰβήρων καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος), στὴν Ἀθήνα (Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, Μουσεῖο Μπενάκη), στὸ Αἴγιο (μονὴ Ταξιάρχων), στὴ Βενετία (Archivio di Stato, Fondazione Cini), στὴ Ζαγορά (Δημόσια Βιβλιοθήκη), στὴν Κωνσταντινούπολη (ἀρχεῖα Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου), στὴν Πάτρα (Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη) καὶ στὴ Ρώμη (ἀρχεῖα Βατικανοῦ, Archivum Romanum Societatis Jesu).

Τὸ ἔργο τοῦ ὁ κ. Χριστόπουλος τὸ διαιρεῖ σὲ δύο κύρια μέρη: στὸ πρῶτο τὸ βιβλίον Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ καὶ τὰ προβλήματα τοῦ (σσ. 29-87), στὸ δεύτερο Ὁ Leonardo Lombardi καὶ ὁ περιγυρὸς τοῦ (σσ. 88-148) καὶ στὸ Παράρτημα (σσ. 149-195) ποὺ ἀκολουθεῖ.

Τὸ πρῶτο μέρος διαιρεῖται σὲ πέντε κεφάλαια. Ὁ συγγρ. στὸ τμήμα αὐτὸ παρουσιάζει, ἀναλύει καὶ ἐντοπίζει τὸ περιεχόμενο καὶ τὰ προβλήματα ποὺ γεννήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ, ποὺ κυκλοφόρησε μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ δῆθεν συγγραφέα πατρὸς Βεντζόνη. Μετὰ τὸ βιβλίον τοῦ πατρὸς Βεντζόνη εἶχαν ἀσχοληθεῖ ὡς σήμερα οἱ R. Chandler, N. Δραγούμης, Π. Λάμπρου, Κ. Σάθα, Π. Κοντογιάννης, Φ. Μιχαλόπουλος, Ε. Κουρίλας, Μ. Σακελλαρίου, Ν. Σκιαδάς, Δ. Ρώμας, Τ. Γριτσόπουλος κ.κ. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἀντλήσαν τὶς πληροφορίες τοὺς ἀπὸ τὸν Κ. Σάθα, ὁ ὁποῖος εἶχε δημοσιεύσει τὰ ὀνόματα τῆς προσφωνητικῆς ἐπιστολῆς τοῦ βιβλίου ὡς ὀνόματα ἐκείνων ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴ μυστικὴ σύσκεψη τοῦ πύργου τοῦ Μπενάκη, στὴν Καλαμάτα, καὶ ὑπέγραψαν συμφωνητικὴ συμμετοχῆς στὴν ἑτοιμαζόμενη ἐπανάσταση. Δηλαδή, οἱ κατονομαζόμενοι στὴν πρόσφωνητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ βιβλίου Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ ταυτίσθηκαν μετὰ τὰ στελέχη τῆς ἐπανάστασως τοῦ 1770. Μετὰ αὐτὰ τὰ δεδομένα ὁ κ. Χριστόπουλος θέτει τὴν προβληματικὴν, ποὺ γεννήθηκε ἀπὸ τὸ βιβλίον Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ: ἐνῶ πρόκειται γιὰ βιβλίον θρησκευτικοῦ περιεχομένου, παρουσιάσθηκε, ἀπὸ μὴ παρανόηση, ὡς ἔργον μὲ συνωμοτικὸν χαρακτήρα, λόγῳ τῶν προσώπων ποὺ μνημονεύονται στὴν παραπάνω ἐπιστολὴ καὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ συνδέθηκε μετὰ Ὀρλωφικά. Ἔτσι ὁ κ. Χριστόπουλος συγκέντρωσε τὰ ἐξῆς προβλήματα ποὺ γεννήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐξέταση τοῦ βιβλίου:

1. Ποῖο εἶναι τὸ περιεχόμενο, ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ σκοπιμότης τοῦ βιβλίου, δηλ. ἂν εἶναι ἀπλῶς θρησκευτικὸ ἢ πολιτικόν.

2. Ποιά εἶναι τὰ πρόσωπα, ποὺ κατονομάζονται στὴν προσφωνητικὴ ἐπιστολὴ, εἴτε ρητὰ, εἴτε μόνον μετὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν τίτλον;

3. Πότε τυπώθηκε τὸ βιβλίον Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ;

4. Ποῦ τυπώθηκε;

5. Ποιὸς εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ; Καὶ τέλος,

6. Ἐχει πραγματικὰ σχέση μετὰ τὰ Ὀρλωφικά ἢ ὄχι;

Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ὁ κ. Χριστόπουλος ἀπαντᾷ βιαιωποποιητικὰ, ὕστερα ἀπὸ ἐξέταση τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν τεκμηρίων.

1. Τὸ περιεχόμενο καὶ ὁ χαρακτήρας τοῦ βιβλίου Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ (σσ. 40-56).

Ὁ συγγρ. καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ βιβλίον 1) ἐντάσσεται στὸν κύκλον τῶν πολυαριθμῶν κατὰ τὸν 18ον αἰ. δημοσιευμάτων πολεμικῆς μεταξύ ἐκπροσώπων τῶν τριῶν ὁμολογιῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, και 2) ὅτι ἀποτελεῖ διαχρονικὴ σύνθεση, ἔχει γραφῆ ἀπὸ ἄνθρωπον ποῦ διέθετε εὐρύτατη θεολογικὴ και ἱστορικὴ παιδεία, ἀλλὰ και μεγάλη πνευματικὴ εὐστροφία.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου περιληπτικὰ: Σηκνοθετεῖται μία δίκη στὸ δικαστήριον τῆς Ἀλήθειας, ποῦ συνεδριάζει στὴ Ρετισβόνα. Παρουσιάζονται γιὰ νὰ κριθοῦν ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία (ἐγκαλοῦσα), ἡ ὁποία διαμαρτύρεται γιὰ ὅσα προξενοῦν σὲ βάρος τῆς ὁ Πάπας (ἐγκαλούμενος) και οἱ Διαμαρτυρούμενοι (ἐγκαλούμενοι ἐπίσης). Δεύτερη ἐμφανίζεται ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία (ἐγκαλοῦσα και ἐγκαλούμενη), ἡ ὁποία ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ Καλβινισμοῦ και τοῦ Λουθηρανισμοῦ κ.λπ.

2. Τὰ πρόσωπα ποῦ ἀναφέρονται στὴν προσφωνητικὴ ἐπιστολὴ και οἱ πληροφορίες μας γι' αὐτὰ (σσ. 57-71).

Στὴν προσφωνητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ βιβλίου, ποῦ δημοσίευσαν ὡς τώρα, πρὶν ἀπὸ τὸν κ. Χριστόπουλο, οἱ Ν. Δραγούμης, Ε. Legrand, Ε. Κουρίλας και μεγάλο μέρος ὁ Κ. Σάθας, ἀναφέρονται:

1. Ὁ μητροπολίτης Κορίνθου Παρθένιος (1734-1764), 2. Ὁ μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν Γεράσιμος, ὁ ἀπὸ Θηβῶν (1722-1734), 1734-1750, 1757-1761, † 1772, 3. Ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Παρθένιος (Καλημέρης), († 1749 ἢ 50), 4. Ὁ μητροπολίτης Δανιήλ, ὁ ἀπὸ Παλαιῶν Πατρῶν Πρόεδρος Κερνίτζης († πρὶν ἀπὸ τὸ 1757), 5. Ὁ παπα-Παναγιώτης, Μέγας Οἰκονόμος Καλαβρύτων († 1753), 6. Ὁ Ἰωάννης Μελετάκης, 1730, 1770, 7. Ὁ Γεωργαντᾶς Νικολάου Νοταρᾶς (1695-1771), 8. Ὁ Σπυριδων Νοταρᾶς (1708-1785), 9. Ὁ Λεονάρδος Καφεντζῆς, 1730, 10. Ὁ (Νικόλαος) Πόλος (ἀπὸ τὴν Πάτρα), 1761, και 11. Ὁ Παναγιώτης Μπενάκης (1698-1774).

3. 4. 5. 6. [Οἱ ὑπόλοιποι πληροφορίες γιὰ τὸ βιβλίον] (σσ. 72-87).

Ἐνῶ ὅσοι ἀσχολήθηκαν ὡς τώρα μετὰ τὸ βιβλίον τοποθετοῦν τὴν ἐκδοσὴν του στὸ δεύτερον μισὸ τοῦ 18 αἰ. (σ. 72), ὁ κ. Χριστόπουλος, μετὰ τὴν ἐξέταση ἐσωτερικῶν κυρίως μαρτυριῶν, τὴν ἀνάγει στὸ πρῶτον μισὸ τοῦ 18 αἰ. και εἰδικὰ μεταξύ τῶν ἐτῶν 1746-1749. Ὡς τόπον ἐκδόσεως καθορίζει τὴ Μοσχόπολη (σσ. 76-80) και ὡς συγγραφεὰ τὸν L. Lombardi (σσ. 81-84), σύμφωνα μετὰ πληροφορίες και τοῦ R. Chandler (Travels in Greece, Ὁξφόρδη 1776, σ. 139). Ἐπομένως, ἀν τὸ βιβλίον Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ τυπώθηκε και κυκλοφόρησε εἴκοσι χρόνια πρὶν ἀπὸ τὰ Ὁρλωφικά, ἀποκλείεται νὰ τὸ ἔγραψε ἢ νὰ τὸ ἐξέδωκε ὁ Παπαζώλης ἢ κάποιος ἄλλος ἀπόστολος τῶν Ρώσων κατὰ τὴν περίοδο τῆς προετοιμασίας τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 (σ. 84). Γενικά, τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου ἀποκλείει ὁποιαδήποτε συσχέτισήν του μετὰ πολιτικὰ γεγονότα ἢ ἐπαναστατικὰ κινήματα τοῦ 18 αἰ.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κεφάλαια: τὸ 1) Βίος και ἔργα τοῦ L. Lombardi (σσ. 88-109) και 2) Ὁ Μελέτιος Λαρίσης, κατόπιν Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και ὁ κύκλος του στὰ ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ L. Lombardi (σσ. 110-148).

Ὁ L. Lombardi, ὁ σκοτεινὸς αὐτὸς Ἰταλὸς, γεννήθηκε μεταξύ τοῦ 1706-1709, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε περισσότερα στοιχεία γιὰ τὴ ζωὴν του στὴν Ἰταλίαν, οὔτε ποῦ ἀνῆκε ὡς κληρικὸς ἢ σὲ ποῦ μοναχικὸ τάγμα ὑπηρετοῦσε. Ὁ κ. Χριστόπουλος δὲ μπόρεσε νὰ ἐκκρίβώσει ἀν ὁ L. Lombardi ἦταν Ἰησουΐτης (σ. 88). Στὸν ἑλληνικὸν χώρον ὁ L. Lombardi πρωτοεμφανίσθηκε στὸ Μυστρά, ὅπου ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Παρθένιος Καλημέρης τὸν δέχθηκε στοὺς κόλπους τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Τὸ 1748 βρισκόμαστε τὸν L.

Lombardi στὴν Ἀθήνα, ὅπου, κατὰ τὸν R. Chandler, ἄσκησε τὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα κοντὰ σὲ Τούρκους ἀξιωματούς. Μεταξὺ τοῦ 1748 καὶ 1754 τὸν συναντοῦμε στὴ Φιλίππου-πολη, ὡς «δάσκαλος» τοῦ μετέπειτα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Σεραφεῖμ Β' (1757-1761). Ὁ L. Lombardi βρισκόταν πιθανώτατα στὴν Ἀθήνα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1754, ὅταν ξέσπασε ἡ στάση ἐναντίον τοῦ βοεβόδα Σαρρῆ Μουσελίμη, μὲ συμμετοχὴ καὶ Τούρκων. Ἀπὸ τὸ 1755 ὁ Ἰταλὸς τυχοδιώκτης βρισκόταν στὴ Λάρισα, ὡς στενὸς συνεργάτης τοῦ μητροπολίτη Μελετίου, ἀργότερα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου (1768-1769). Ἀπὸ τότε οὐσιαστικά ὁ L. Lombardi πῆρε στὰ χέρια του τὴ διοίκησιν τῆς μητροπόλεως. Ὁ Μελέτιος μόνον μετὰ τρία χρόνια (τὸ 1758) ἀντιλήφθηκε μὲ τι εἶδους ἄνθρωπο εἶχε νὰ κάνει. Ἀπὸ τὴ διαμάχη Μελετίου-Lombardi ἔχουμε σήμερα δύο λιβέλλους τοῦ δευτέρου ἐναντίον τοῦ πρώτου. Τὸ ἓνα κείμενο εἶναι γραμμένον στὰ ἑλληνικά (βλ. σσ. 157-177: Ἀπολογητικὴ καὶ ἀπειλητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ L. Lombardi πρὸς τὸν Λαρίσης Μελέτιο, Μουσεῖο Μπενάκη κδ. 21, φφ. 1-22v, 1759, Μαρτίου 7) καὶ τὸ ἄλλο στὰ ἰταλικά μὲ τὸ ψευδώνυμο Fulvio Fulconio (La bella vita christiana del Santo Meletio, Arcivescovo di Larissa, per antomasia Copritis..., Μουσεῖο Μπενάκη κδ. 21, φφ. 24-149v). Κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς διαμάχης τοὺς ὁ Ἰταλὸς τυχοδιώκτης καὶ ὁ μητροπολίτης Λαρίσης δὲν παρέλειπαν νὰ ἐπισκέπτονται τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ὁ μητροπολίτης κατέλαβε τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον, τὸ 1768. Ὁ L. Lombardi στὸ μεταξύ, κατόρθωσε νὰ ἐξαπατήσῃ κάποιους Τούρκους προύχοντες (εἶδαμε ἄλλωστε ὅτι παρουσιάσθηκε καὶ ὡς ἱατρός) καὶ νὰ λάβῃ τὸν τίτλον τοῦ δερβίση (σ. 101). Ἐξἄλλου, ἔγκυρες πληροφορίες γιὰ τὴν οἰκογενειακὴν κατάστασιν τοῦ L. Lombardi μᾶς ἔδωκε ὁ R. Chandler (δ. π. σσ. 139-140). Καὶ ἡ βιογραφία τοῦ L. Lombardi κλείνει μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ κ. Χριστοπούλου, ὅτι εἶναι πιθανὸν οἱ κατηγορίαι τῶν Τούρκων κατὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Μελετίου Β', ὅτι συνεργάσθηκε μὲ τὸ Στέφανον Πίκκολο τοῦ Μαυροβουίνου, νὰ προῆλθον ἀπὸ τὸν Ἰταλὸν τυχοδιώκτην (σ. 102).

Στὸ ἐπόμενον κεφάλαιον ὁ κ. Χριστόπουλος συγκέντρωσε σύντομες πληροφορίες γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται στοὺς δύο λιβέλλους τοῦ L. Lombardi.

Στὸ παράρτημα τῆς μελέτης δημοσιεύονται: 1) Πιστοποίηση τοῦ Dr. L. Lombardi γιὰ πειρατεία, ποὺ ἔγινε στὸν Πειραιᾶ (σσ. 151-152)· 2) Ἀναφορὰ τοῦ κλήρου καὶ τῶν προύχοντων Τυρνάβου πρὸς τὸν Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλον, εὐχαριστήριος, καὶ ἐναντίον τοῦ Λαρίσης Μελετίου (σσ. 152-156)· 3) Ἀπολογητικὴ καὶ ἀπειλητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ L. Lombardi πρὸς τὸν Λαρίσης Μελέτιο (σσ. 157-177)· 4) Οἱ ἐκδόσεις Μοσχοπόλεως καὶ τὰ κοσμῆματά τους (σσ. 178-188)· καὶ 5) Οἱ ὄλοσέλιδες Ξυλογραφίαι τοῦ βιβλίου Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ (σσ. 189-195, βλ. καὶ 14 πίνακες).

Ἡ μελέτη τοῦ κ. Χριστοπούλου τελειώνει μὲ γ λ ω σ σ ά ρ ι ο (σσ. 197-198), ε ύ ρ ε τ ή ρ ι ο (σσ. 199-216) καὶ π ε ρ ί λ η ψ η στὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν (σσ. 217-221).

*

Μολοντί τὸ θέμα καθαυτὸ εἶναι κάπως περιορισμένο, ἡ ἐργασία τοῦ κ. Χριστοπούλου εἶναι ὅπωςδῆποτε πρωτότυπη, γιὰτι παρόμοια τῆς πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα δὲν ὑπάρχει οὔτε στὴν ἑλληνικὴν, οὔτε σὲ καμιὰ ἄλλη γλῶσσαν. Ὁ συγγρ. ἐργάσθηκε φιλότιμος, μὲ μεγάλη ὑπομονή, συλλέγοντας ὅλα τὰ διαθέσιμα, ἀπὸ ἀνέκδοτες καὶ ἐκδεδομέναις πηγῆς, στοιχεῖα. Ἡ ἐξέτασιν τῆς ἐργασίας του δικαιολογεῖ πλήρως τὸν ὑπότιτλον: Συ μ β ο λ ῆ σ τ ῆ ν ἐ κ κ λ η σ ι α σ τ ι κ ῆ καὶ π ο λ ι τ ι κ ῆ ἱ σ τ ο ρ ί α τ ῶ ν μ ε σ ῶ ν τ ο ῦ 18 αἰ. Ὅσο δίκιοι ἢ ἄδικοι, στὸ περίεχονομε τους, κι ἂν εἶναι οἱ δύο λιβέλλοι τοῦ L. Lombardi, αὐτοὶ ἀποτελοῦν σήμερον πηγὴν τῆς γενικῆς (Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον) καὶ τοπικῆς (μητροπόλη Λαρίσης) ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Ἀξιέπαινος εἶναι ὁ συγγρ. γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητά του: 1) Στὴ σ. 14 σημειώνει ὅτι ἐργάσθηκε καὶ στὸ Archivum Romanum Societatis Jesu (ARSI), ὅλλὰ μᾶς πληρο-

φορεῖ ὅτι εἶχε στῆ διάθεσὶ τοῦ «ὄσα στοιχεῖα ἔκρινε ὁ ἀρχιεφύλακας ὅτι μπορεῖ νὰ σχετίζονται μὲ τὸ θέμα». 2) Στῆ σ. 88 σημειώνει, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς βεβαιώσει ἂν ὁ L. Lombardi ἀνῆκε στὸ τάγμα τῶν ἱησοῦιτῶν (βλ. σχετικὰ καὶ σημ. 6 τῆς σ. 104).

Εἶναι σημαντικὴ ἡ διαβεβαίωσὶ τοῦ κ. Χριστοπούλου (σ. 8) ὅτι τὸ ὕφος καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ παρουσιάζει κοινὰ σημεῖα μὲ τοὺς δύο λιβέλλους, πού ἔγραψε ὁ L. Lombardi ἐναντίον τοῦ Λαρίσης Μελετίου καὶ πιθανὴ ἡ ὑπόθεσὶ του, πὼς οἱ κατηγορίες τῶν Τούρκων ἐναντίον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Μελετίου Β' (1768-1769) προῆλθαν ἀπὸ ἀνακρινώσεις τοῦ L. Lombardi (σ. 102), ἂν λάβουμε μάλιστα ὑπόψιν καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἰταλὸς τυχοδιώκτης ἔγραφε πὼς: «Μὲ δύο μόνο σημειώματα σὲ ἓνα κομμάτι χαρτί πού μποροῦν νὰ σταλοῦν ὅπου πρέπει στὴν Κωνσταντινούπολη, ὄχι μόνο ὁ μητροπολίτης, ἀλλὰ καὶ ἑκατὸ ἄλλοι ὅμοιοι του θὰ ἴδωσι μὰ σ' οὐ πὸσο βαθὺ εἶναι τὸ κανάλι στὸ Σκοῦταρι» (σ. 99).

Μὲ τὴ διατριβή του ὁ κ. Χριστόπουλος ξεκαθαρίζει, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου ἡ ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ εἶναι θρησκευτικὸς καὶ ὄχι πολιτικὸς· καὶ ἀκόμη ὅτι πρέπει νὰ πάψουμε νὰ συσχετίζουμε τὸ βιβλίον αὐτὸ μὲ τὴ μυστικὴ σύσκεψη στὸν πύργον τοῦ Μπενάκη, στὴν Καλαμάτα, καὶ μὲ τὰ στελέχη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770.

*

Χρήσιμο ἴσως θὰ ἦταν νὰ δημοσιευόταν καὶ ὁ ξενόγλωσσος λίβελλος τοῦ L. Lombardi. Πιθανὸν ὅμως ἐκδοτικοὶ ἢ ἄλλοι λόγοι νὰ μὴν ἐπέτρεψαν στὸ συγγρ. τὴ δημοσίευσή του.

Στὰ βοηθήματα (σσ. 18-25 καὶ στῆ σημ. 19 τῆς σ. 75) ἴσως ἔπρεπε νὰ ἀναφερθεῖ, σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τοῦ ἀναβαπτισμοῦ, καὶ τὸ ἔργο τοῦ Th. H. Papadopoulos, Studies and Documents relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination, Βρυξέλλες 1952.

Ἄφοῦ ὁ L. Lombardi μᾶλλον κατηγόρησε τοὺς Τούρκους τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχον Μελέτιον Β' (1768-1769), γιὰτὶ νὰ μὴν κατηγόρησε καὶ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχον Σεραφεῖμ Β' (1757-1761), ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἐκθρονίσθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὡς «φιλορῶσος»; Δὲν εἶμαι καθόλου κατηγορηματικὸς στὴ σκέψιν μου αὐτῇ, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ὁ κ. Χριστόπουλος θὰ μπορέσει —εἶναι νομίζω ὁ ἐνδεδειγμένος— νὰ ἐξετάσει στὸ μέλλον καὶ τὴν προέκτασιν αὐτῇ.

Τέλος, στὸ γλωσσάριον τῆς σ. 197 ἡ λέξι ἀρτζιμαρρι μᾶλλον προέρχεται ἀπὸ τὶς τουρκικὰς λέξεις arz (= ἡ ἐκθεσὶ) καὶ meram (= ὁ σκοπός, ἡ πρόθεσις, ἡ ἐπιθυμία) καὶ τὸ κείμενον στῆ σ. 128 «...καὶ δυὸ-τρεῖς ἀγάδες ἔκαμεν ἀρτζιμαρρί [;], κατηγοροῦντες...», θὰ πρέπει νὰ ἐνοηθεῖ, ὅτι δυὸ-τρεῖς ἀγάδες ἔκαμαν ἐκθεσὶ κλπ. Παρακάτω, στὴν ἴδια σ. 197, ἡ λέξι γκιουστάνι μᾶλλον πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν τουρκικὴν λέξι cüzdan (= τὸ πορτοφόλι).

Εἶναι εὐνόητον ὅτι οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς δὲ μειώνουν καθόλου τὴν ἀξίαν τῆς πολυτιμῆς διατριβῆς τοῦ κ. Χριστοπούλου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΔΙΔΗΣ

Ἰακώβου Γ. Κλεομβρότου, Μητροπολίτου Μυτιλήνης, *Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Λέσβου*, (Ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς), Μυτιλήνη, 1984, σελίδες 152.

Εἰς 150 περίπου σελίδας ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας μίαν συνοπτικὴν καὶ περιεκτικὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Λέσβου ἀπὸ τὸν κατ' ἐξοχὴν, καθ' ὄλον τὸν βίον αὐτοῦ, μελετητὴν τῆς ἱστορίας αὐτῆς, μητροπολίτην Μυτιλήνης κ. Ἰακώβον Γ. Κλεομβροτον.

Διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας αὐτῆς ὁ μητροπολίτης-συγγραφεὺς στηρίζεται εἰς τὰ δεδομένα τῆς ἀρχαιολογίας, καὶ ἀπὸ προσωπικὴν του πείραν, καὶ εἰς τὰς γραπτὰς πηγὰς, τοὺς κώδικας καὶ ἄλλα ἀρχεῖα καὶ μνημεῖα, καθὼς καὶ τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα, ξένα καὶ ἰδικά μας, εἰς μαρτυρίας, εἰδήσεις, παραδόσεις, θρύλλους καὶ ἄλλα. Χρησιμοποιεῖ, ἰδίως εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, πλουσίαν βιβλιογραφίαν, τὰ κυριώτερα ἔργα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸ ἀντικείμενον ἐρεύνης του. Προβαίνει εἰς τοὺς χαρακτηρισμοὺς μερικῶν συγγραφέων, καθὼς καὶ ἄλλων προσώπων, μὲ τὰ ὅποια πλούσια ἀσχολεῖται εἰς τὸ ἔργον του σ. 11-12, 15, 25, 37, 40-41, 45, 48, 102, 109, 112, 141-142, 142-144, 54, 61, 71, 78, 81, 84, 85, 98, 103, 113, 115, 121-131, 135, 21, 23, 31, 45, 47, 67, 103).

Εἰς τὴν γλῶσσαν παρουσιάζεται ὁμοιομορφία, ἀπλὴ καθαρεύουσα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰς σελίδας 136-139, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα.

Ὁ προσωπικὸς παράγων εἶναι ἐμφανὴς εἰς τὸ ἔργον αὐτό. Ὁ συγγραφεὺς φέρει τὰ γνωρίσματα ἐνὸς ἱστορικοῦ συγγραφέως. Χρησιμοποιεῖ τὸ εἰς τὴν διάθεσίν του ὕλικόν μὲ πολλὴν προσοχὴν καὶ κατόπιν ἀπὸ τὴν ἀνάλογον κριτικὴν ἔρευναν. Τὰ σχήματα τῆς λογικῆς εἶναι διάχυτα (σ. 13-16). Πρὸ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀγνοίας λέγει ὅτι «δὲν γνωρίζομεν» (σ. 38-39, 45, 114). Αἱ ὑποθέσεις δὲν ἐλλείπουν.

Πολλάκις συνδέει τὰ γενικά, τὰ ὅσα συμβαίνουν ἀλλαχοῦ πρὸς τὰ εἰς τὴν Λέσβον διαδραματιζόμενα καὶ ἔτσι προχωρεῖ ἄλλοτε ἔμμεσα εἴτε καὶ ἄμεσα εἰς τὰ συμπεράσματά του (σ. 30). Συνδέει τὰ γεγονότα πρὸς ἄλληλα (σ. 31) καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν. Ἐξετάζει μὲ πολλὴν προσοχὴν τὰς γνώμας τῶν ἄλλων καὶ προβαίνει συχνὰ εἰς τὴν ἀπόρριψιν ἢ τὴν δόρθωσίν των (σ. 14, 21, 23, 36, 74).

Ἐνίοτε ἐκφράζεται ὀλίγον αὐστηρά: «τὸ 1812... Ἀτυχῶς ἡ ἐγκληματικὴ ὀπισθοδροκότης τῶν τότε προκρίτων τῆς Μυτιλήνης ἀνέκοψε τοὺς εὐγενεῖς πόθους καὶ ἐματαιώσε τὸ λαμπρὸν σχέδιον τοῦ Λεσβίου σοφοῦ» (σ. 87), τοῦ διδασκάλου Βενιαμὶν τοῦ Λεσβίου, ὁ ὁποῖος ἐλθὼν εἰς τὴν Λέσβον ἐπεχείρησε νὰ ἀνοίξῃ σχολεῖον ἐφάμιλλον πρὸς τὸ τῶν Κυδωνιῶν»,

Ὁ ἴδιος τόνος διαφάνεται καὶ εἰς ἄλλας δύο παραγράφους: «Εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τῶν ὡς ἂν βοηθῶν Ἐπισκόπων θὰ εἶχε τις νὰ παρατηρήσῃ τὰ ἐξῆς: Διὰ τινὰς βοηθούς Ἐπισκόπους τῆς Μητροπόλεως Μυτιλήνης — ὡς εἶναι ὁ κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον τοῦ 1782 ἐκλεγείς Βελβίνου, ὁ κατὰ Μάϊον τοῦ 1806 ἐκλεγείς Μακαριουπόλεως καὶ ὁ κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1824 ὡσαύτως ὑπὸ τὴν ἴδιαν ὀνομασίαν τοῦ Μακαριουπόλεως ἐκλεγείς βοηθός Ἐπίσκοπος — ἡ ἐκλογὴ γίνεται οὐχὶ εἰς τὸ Οἶκουμ. Πατριαρχεῖον ὑπὸ τῆς ἐκεῖ Ἱερᾶς Συνόδου, ἀλλ' ἐν Μυτιλήνῃ ὑπὸ τῶν Μητροπολιτῶν αὐτῆς, συνερχομένων ὑπὸ τύπον Συνόδου μετὰ τῶν ἐκάστοτε ἐν τῇ νήσῳ παρεπιδημούντων Ἀρχιερέων, πότε μὲν ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ ναῶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, πότε δὲ ἐν τῷ καθολικῷ τῆς Πατριαρχικῆς Μονῆς τοῦ Λειμῶνος, τῇ ἀδείᾳ πάντοτε τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, καὶ διὰ ψήφων κανονικῶν προτεινόντων τρεῖς ὑποψηφίους, ἐξ ὧν εἶτα ὁ ἐκάστοτε Μητροπολίτης Μυτιλήνης, ὡς κυρίαρχος τῆς Μητροπόλεως, ἐξέλεγε τὸν ἕνα.

Δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκλογῆς ἐπεκράτησε καὶ εἰς ἄλλας ἐπαρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἢ ἐὰν ἐφημέροσθη διὰ λόγους ἐξαιρετικούς μόνον εἰς τὴν Μητρόπολιν Μυτιλήνης. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ τοιοῦτοτρόπως ἐκλογὴ Ἀρχιερέων ἀποτελεῖ πρᾶξιν ἀντικανονικὴν, διὰ τὸν οὐσιώδη κυρίως λόγον, ὅτι δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον ἐκ τῶν Ἱερῶν Κανόνων οὐδὲ ἐξ αὐτῆς τῆς παραδόσεως νὰ ὑποκλιθίσταται κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἡ Διοικοῦσα Ἱερὰ Σύνοδος ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπὸ τῶν ἐκασταχοῦ Μητροπολιτῶν» (σ. 78-79).

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ΚΠόλεως καὶ ἰδίως τὸν ΙΘ' αἰῶνα συναντῶμεν καὶ πάλιν μέσσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὠρισμένα

παραδείγματα ἀπὸ τὴν λειτουργίαν τῆς ἐπαρχιακῆς συνόδου, ὅπως εἰς τὴν Κρήτην, τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν ἱ. ἀρχιεπισκοπὴν Ἀμερικῆς Βορείου καὶ Νοτίου.

Ἐπίσης ἔχομεν παραδείγματα ἐκλογῆς ἱεραρχῶν, ἡ ὁποία διενηργεῖτο διὰ λόγους κανονικοῦς καὶ ἕνεκα τῶν περιστάσεων, κατόπιν κανονικῆς ἀδείας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ἐκτὸς τῆς ἔδρας τοῦ πατριαρχείου καὶ εἰς ἄλλα μέρη ὑπὸ τοπικῶν συνελεύσεων ἱεραρχῶν. Αὐταὶ ἐλάμβανον τὴν μορφήν τῆς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου, ὅπως εἰς τὴν Βενετίαν, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Βλαχίαν, τὸν Μολδαβίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Μυτιλήνην καὶ ἄλλαχοῦ. Γνωρίζομεν δὲ ὅτι ἡ Ἐπαρχιακὴ Σύνοδος ἀποτελεῖ τὴν πλέον κανονικὴν μορφήν τοῦ συνοδικοῦ συστήματος διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἴδε σχετικῶς:

Δελικάνη, Καλλινίκου (Καισαρείας), Τὰ ἐν τοῖς Κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεποφυλακίου σωζόμενα ἔγγραφα, 3 τ., ΚΠολις, 1902-1905.

Σταυρίδου Βασιλείου, Θ., Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἀθήναι, 1967, Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι, 1860, Μέχρι Σήμερον, Θεσσαλονίκη, 1977-1972. Βιβλιογραφία τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ, Ἀθήναι, 1981. Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, 1923 καὶ ἐξῆς, Θεσσαλονίκη, 1980. Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Συνοπτικῶς διὰ τὸ περιοδικὸν «Ἐποπτεία», καὶ πλήρης ἐργασία ἀνέκδοτος εἰσέτι.

Ὁ μητροπολίτης-συγγραφεὺς ἀποδίδει ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας αὐτοῦ τὴν πνευματικὴν του ὀφειλὴν πρὸς τὴν γενέτειραν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ὁποίας προσέφερε τὸν βίον του. Τοιαῦται ἐργασίαι ἀποτελοῦν παραδείγματα πρὸς μίμησιν. Ἡ δὲ ἀνάγνωσις τῆς εἶναι ὄντως πολὺ εὐχάριστος.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἀποστόλου Ἀθ. Γλαβίνα, Καθηγ. Πανεπιστημίου, *Τὸ Μοναστήρι τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας*, Θεσσαλονίκη 1983. Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς, Παράρτημα ἀριθ. 33 τοῦ 26ου Τόμου 1981), σελίδες 125.

Μέσα εἰς τὰ ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους εἰς ἄμμεσον πνευματικὸν σύνδεσμον πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον τελοῦν ὠρισμένα πνευματικὰ ἰδρύματα, ὅπως εἶναι. α') Ἡ Πατριαρχικὴ Ἐξαρχία Πάτμου, μετὰ τὴν Βασιλικὴν, Σταυροπηγιακὴν καὶ Πατριαρχικὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ Εὐαγγελιστοῦ. β') Ἡ Μοναστικὴ Πολιτεία τοῦ ἁγίου Ὄρους, μετὰ τὰς 20 Πατριαρχικὰς καὶ Σταυροπηγιακὰς Μονὰς. γ') Ἡ ἐν Χαλκιδικῇ Ἱερὰ Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας. δ') Ἡ ἐν Θεσσαλονικῇ Ἱερὰ Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Βλατάδων. Κατὰ καιροὺς γράφονται διάφοροι μελέται διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις, πού συνδέονται πρὸς τὰς ὡς ἄνω μονὰς. Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Ὄρους βιβλιογραφία διαρκῶς αὐξάνει, ἐμφανιζομένη ὄχι μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας. Διὰ τὰς ἄλλας μονὰς τῆς Πάτμου, τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῶν Βλατάδων ἡ βιβλιογραφία δὲν εἶναι τόσον πλουσία. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ἡ ἐργασία τοῦ Ἀποστόλου Ἀθ. Γλαβίνα, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, περὶ τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας εἰς τὴν Χαλκιδικὴν θεωρεῖται προσφορὰ εὐπρόσδεκτος.

Ὁ συγγραφεὺς στηρίζεται εἰς συγγράμματα πάσης φύσεως καὶ εἰς μερικὰ ἔγγραφα, συνδεόμενα πρὸς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἐκτενὴς καὶ μετὰ προσοχῆς συλεγείσα. α) Ἴσως τὸ κομμάτι αὐτὸ τῶν κειμένων νὰ εἶναι τὸ πιὸ σπουδαῖο, γιατί ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ ἔχομεν σημαντικὰς εἰδήσεις, πού μποροῦν νὰ ὀδηγήσουν σὲ

ἐποικοδομητικὰς σκέψεις καὶ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα γιὰ τὸ μέλλον τοῦ Μοναστηριοῦ, τὴν πνευματικὴν του ἀνύψωση καὶ τὴν διοικητικὴν του ὀργάνωση» (σ. 8).

Ἵδιος ἐκθέτει καὶ μερικὰς ἀκόμη σκέψεις του διὰ τὸ μέλλον τῆς μονῆς ἢ καὶ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν σχέσιν πρὸς αὐτήν. Εὐχεται τὴν ἐπαναλειτουργίαν τῆς σχολῆς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας (1919-1971). «Καὶ ὁ διακαὴς πόθος ὄλων μας νὰ ξαναδοῦμε τὴ Σχολὴν νὰ ἀνοίγει τίς πύλας της...» (σ. 7). Ἐλπίζει νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν της. «Τὴν ἐργασία αὐτὴ στὴ σημερινή της μορφή δὲν τὴν θεωρῶ ὀλοκληρωμένη, ἀφοῦ ἔχει ἀρκετὰ κενὰ καὶ ἀκόμη λείπει ἓνα βασικὸ κεφάλαιο, ἡ παρουσίαση δηλ. τῆς Ἰδρύσεως καὶ ζωῆς τῆς Ἱερατικῆς Σχολῆς Ἁγίας Ἀναστασίας. Ἐλπίζω ὅμως στὸ μέλλον νὰ μπορέσω νὰ συμπληρώσω τὴν ἐκδοσὴν αὐτὴ καὶ νὰ παρουσιάσω τὴν ἱστορίαν τῆς Σχολῆς μας. Αὐτὸ τὸ θεωρῶ καθήκον καὶ ὀφειλὴν» (σ. 8). Τὴν ἴδιαν πρώτην εὐχὴν ἐκφράζει καὶ ὁ ἕτερος τῶν καθηγητῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Ἰδίου Πανεπιστημίου Ἀθανάσιος Ἀ. Ἀγγελόπουλος. «Ἐρχομεν δι' ἐλπίδος ὅτι ἡ Μήτηρ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, στοιχοῦσα πρὸς τὴν πρώτην αὐτῆς βούλησιν, θὰ ἐπανιδρύσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν σχολὴν Ἁγίας Ἀναστασίας πρὸς ἐκπλήρωσιν εἰς τὰς ἀνά τὴν Εὐρώπην δικαιοδοσίας Αὐτῆς συγχρόνων διορθοδόξων καὶ διαχριστιανικῶν ἀναγκῶν Τῆς» (Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῶν Νέων Χωρῶν (1912-1928), Θεσσαλονίκη, 1981, σ. 88, 84-88).

Αἱ ἱστορικαὶ πληροφορίαι δὲν εἶναι σαφεῖς ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς Ἰδρύσεως τῆς μονῆς. «Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἴσως νὰ εἶναι εὐτυχέστερη ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ καὶ πιθανῶς νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ κάποτε πρὸς τὰ κεντὰ καὶ πρὸς τὰ σωστὰ στὴν ἐποχὴ τῆς Ἰδρύσεως τοῦ Μοναστηριοῦ» (σ. 12). Τὸ 1572/1573 ὁ Θεσσαλονικὴς Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος ἰδίαις δαπάναις ἔφερε νερὸ καὶ ἔκτισε στὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς μονῆς μίαν κρήνην, ἡ ὁποία σώζεται μέχρι σήμερον ὄχι σὲ πολὺ καλὴν κατάστασιν. «Μακάρι νὰ βρισκόταν κάποιος ποὺ θὰ φρόντιζε ἔστω καὶ λίγο γιὰ τὸ μνημεῖο αὐτὸ τοῦ 1572/73» (σ. 19).

Ὁ ἐνδιαφερόμενος ἀναγνώστης διαβάσει τὰς πρώτας 43 σελίδας τῆς ἱστορίας καὶ τὰς ὑπολοίπους τῶν ἐγγράφων (σ. 45-99) διὰ νὰ ἐντυφῆσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν μονῆς, προβῆ δὲ μόνος του κατόπιν εἰς μίαν σύντομον ἀνακεφαλαίωσιν τῶν κυρίων δεδομένων ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Ἀπὸ πλευρᾶς πρακτικῆς θὰ ὑπεβοηθεῖτο ἴσως καλύτερον ἐὰν ὑπῆρχε μία τοιαύτη ἀνακεφαλαίωσις ἢ περίληψις (εἰς μίαν ἢ δύο σελίδας) εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου.

Ὁ συγγραφεὺς, καὶ ἀγαπητὸς μου μαθητὴς ἐκ Χάλκης, ἐξέδωκεν ἤδη καὶ ἄλλας τέσσαρας ἐργασίας, ποὺ συνδέονται ἐμμέσως πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς καὶ σχετίζονται πρὸς τὸν ἅγιον Θεωῶν Α' τὸν ἀπὸ ἡγουμένων μητροπολίτην Θεσσαλονικῆς (ΙΣΤ' αἰῶν), τὸν ἐκ Καστορίας νεομάρτυρα Ἰάκωβον (θάνατος 1 Νοεμβρίου 1519) καὶ τὸν κώδικα τῆς μονῆς τὸν περιέχοντα ὀμιλίαν Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ (ΙΕ' αἰῶν). Συγχαίρω αὐτὸν διὰ τὴν ἐξονομασίαν του εἰς Καθηγητὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονικῆς καὶ εὐχομαι τὴν ὀλοκλήρωσιν τῶν περὶ τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας εἰς τὴν Χαλκιδικὴν ἐρευνῶν του.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Σύγγραμμα Ἐκκλησιαστικόν, Περιοδικόν, Ἐκδιδόμενον καθ' ἑβδομάδα ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἔτος Α', 1880-1881, Φωτοτυπικὴ ἐπανεκδόσις ὑπὸ τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1985.

Εἰς τοὺς κύκλους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐπὶ πολλὰ χρόνια, θερμὴ παρέμενε ἡ ἐπιθυμία διὰ τὴν ἐπανεκδόσιν-ἀνάτύπωσιν τοῦ πατριαρχικοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλη-

σιαστικῆ Ἀλήθεια». Ἡδη ἡ ἐπιθυμία αὐτῆ κατέστη μία πραγματικότης. Κατόπιν παραγγελλας τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Δημητρίου, τὸ Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν (Μονὴ Βλατάδων, Θεσσαλονίκη, Ἑλλάς), ἤρχισε νὰ παρουσιάσῃ μὲ γοργὸν ρυθμὸν ἀπὸ τοῦ 1985 καὶ ἐξῆς εἰς ἀναστατικὴν ἐπανένδοσιν τοὺς τόμους τοῦ περιοδικοῦ τούτου.

Τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ μὲ τὸν τίτλον «Ἀλήθεια» ἐκυκλοφόρησε τὴν 1ην Ὀκτωβρίου 1880, κατὰ τὴν πρώτῃν πατριαρχεῖαν Ἰωακείμ Γ', ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ ἰδρύθη. Τὸν Μάϊον 1881 ἤλλαξε τὴν ὀνομασίαν του εἰς «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» καὶ ἐσυνέχισε τὴν ἐκδοσὶν του μέχρι τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1923 εἰς 43 τόμους. Παρέμενε τὸ ἐπίσημον ὄργανον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Διευθύνουσα ἐπιτροπὴ, μὲ πρόεδρον ἀρχιερέα καὶ μέλη κληρικούς καὶ λαϊκοὺς, ἡσχολεῖτο μὲ τὰ κατ' αὐτὴν. Τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἔφερον ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν τακτικὴν ἐκδοσὶν τοῦ περιοδικοῦ τούτου ἔφερον τοὺς τίτλους διευθυντής, ἀρχισυντάκτης, συντάκτης καὶ ὑπεύθυνος. Μὲ τὸ ἔργον τῆς συντάξεως ἡσχολήθησαν κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν οἱ Βασίλειος Ἀντωνιάδης, Γεννάδιος Ἀραμπατζόγλου, Ἰάκωβος Βασιιάδης, Μανουὴλ Γεδεών, Βασίλειος Γεωργιάδης, Καλλίνικος Δελικάνης, Γεράσιμος Δώριζας, Γρηγόριος Κωνσταντινίδης Ἀλέξανδρος Ἰ. Μελίδης, Βασίλειος Μυστακίδης, Ἀθανάσιος Πιπέρας, Ἰωάννης Δ. Τανταλίδης, Χρῦσανθος Φιλιππίδης, Μηνᾶς Χαμουδόπουλος, ἐπιφανεῖς λόγιοι καὶ κληρικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Συνεργάται τῆς ἐχηρημάτισαν οἱ πλεόν γνωστοὶ συγγραφεῖς καὶ ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι ἡσχολοῦντο μὲ τὴν θεολογίαν, τὴν φιλολογίαν, τὴν ἱστορίαν, τὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ μαθηματικά, τὴν νομικὴν, τὴν ἱατρικὴν.

Τὸ περιοδικὸν τοῦτο ὡς κατ' ἐξοχὴν σκοπὸν εἶχεν ὅπως ἐξυηρητῆσθαι τὰς καθόλου ἀνάγκας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὴν κατάρτισιν καὶ διαφώτισιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ἐπὶ τὸ ἀναλυτικώτερον τρεῖς διεφαίνοντο οἱ σκοποὶ οὗτοι:

- α') θεολογικὸς-ἐπιστημονικός,
- β') διδακτικὸς-ἠθικός, καὶ
- γ') ἐκκλησιαστικὸς-ἐνημερωτικός.

Περιελάμβανε μελέτας, πρωτοτύπους εἴτε καὶ εἰς μετάφρασιν, ἀναλόγους τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν συγγραφέων τῶν, ἄρθρα, σημειώματα, λόγους-κηρύγματα, ἐπιστολάς, ἀνέκδοτα κείμενα, χρονικά, εἰδήσεις, γνώμας, πληροφορίας, βιβλιογραφικὰ δελτία, κ.ἄ.

Ἡ ἀξία τοῦ περιοδικοῦ εἶναι γνωστὴ. Ἡ σημασία του καταφαίνεται ἀπὸ τὸν ὄγκον τῶν 43 τόμων του, τὸν σκοπὸν εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέβλεπε, τὴν θεολογικὴν στάθμην τῶν συγγραφέων καὶ τῶν γραφομένων τῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπὶ μίαν τεσσαρακονταετίαν καὶ ἔνω ὑπῆρξε τὸ ἐπίσημον ἐκκλησιαστικὸν καὶ θεολογικὸν περιοδικὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

«Ἡ ἐπανένδοσις εἶναι πανομοιότυπος, ἡ μόνη δὲ παρέμβασις εἰς αὐτὴν εἶναι προσθήκη ἐκτενῶν προλεγόμενων εἰς τὸν πρῶτον τόμον, διὰ νὰ δοθῇ ἐξ ἀρχῆς μία γενικὴ εἰκὼν τοῦ περιοδικοῦ, καὶ εὐρετηρίου εἰς τὸ τέλος ἐκάστου τόμου. Εἰς τὴν σειρὰν τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ θὰ προστεθῇ εἰς ἐπὶ πλεόν, διὰ νὰ συμπεριλάβῃ γενικὸν εὐρετήριο καὶ πίνακας τοῦ ὅλου ἔργου. Δὲν ἐθίγη ἐπίσης ἡ ἀρίθμησις τῶν τόμων, τῶν τευχῶν καὶ τῶν σελίδων, ἀκόμη καὶ ὅταν εἶναι ἐσφαλμένη ἢ δημιουργητὴ σύγχυσις. Εἰς τὰ εἰσαγωγικά διὰ τοὺς καθ' ἕκαστον τόμον σημειώματα θὰ παρατίθενται σχετικαὶ παρατηρήσεις. Διὰ τὸν πρῶτον τόμον πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ ἀριθμοὶ σελίδων 319-334 ἐμφανίζονται δις, διὰ τὸν λόγον ὅ ὁποῖος ἀναφέρεται εἰς τὴν οἰκίαν θέσιν τῶν προλεγόμενων. Διὰ τὴν ἀρίθμησην τῶν σελίδων αἱ ὁποῖαι περιέχουν τὰ πρόσθετα στοιχεῖα, ἕτοι τὰ προλεγόμενα, τὰ εἰσαγωγικά σημειώματα καὶ τὰ εὐρετήρια, χρησιμοποιοῦνται λατινικοὶ ἀριθμοὶ» (σ. III).

Τὰ προλεγόμενα (σελίδες V-LXIV) εἰς τὴν ἐπανένδοσιν τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλη-

σιαστικῆ Ἀλήθεια) Κωνσταντινουπόλεως 1880-1923, τὰ γράφει ὁ Χρῆστος Θ. Κρικῶνης, ἐπίκουρος καθηγητῆς πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ταῦτα χωρίζονται εἰς δύο:

Α'. Τὰ Περιστατικὰ τῆς Ἐκδόσεως (σελίδες V-XVII), εἰς ἑκτὼ ὑποδιαίρεσεις, ὅπου ἐξετάζονται τὰ σημεῖα τὰ συνδεόμενα πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ τούτου, ὠριμένα ἐκ τῶν ὁποίων θίγονται, ὡς ἀνωτέρω.

Β'. Οἱ ἐπὶ μέρους τόμοι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας, σελίδες XVIII-LXIV, ὅπου μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἐρευνῶνται καὶ ἐκτίθενται τὰ σχετιζόμενα πρὸς ἕνα ἕκαστον τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ τούτου σημεῖα.

Τὸ Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν τῆς Θεσσαλονίκης ἀποδίδει μὲ τὴν ἐπανεκδόσιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας μίαν ὀφειλὴν πρὸς τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἀρχήν, τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ΚΠόλεως. Προσφέρει δὲ μίαν ἀξίαν λόγου προσφορὰν εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεολογικὰ γράμματα. Ἡ ἐνίσχυσις τοῦ πατριαρχικοῦ τούτου ἰδρυμάτος μὲ ἀκτινοβολίαν τοπικὴν καὶ διεθνή ἀποτελεῖ ὀφειλὴν παντὸς πνευματικοῦ ἀνθρώπου.

Βιβλιογραφία :

- Κωνσταντινίδου, Ἰωάννου Χ., Ἀλήθεια, Περιοδικόν, Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία (ΘΗΕ) 2 (1963) 156.
- Μπουγάτσου, Νικολάου Θ., Βιβλιογραφία Ἑλληνικοῦ Θρησκευτικοῦ Τύπου (1826-1966), Θεολογία 39 (1968) 263.
- Σταυρίδου, Βασιλείου Θ., Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΘΗΕ 5 (1964) 525-526.
- Τοῦ ἰδίου, Ἡ Θεολογία εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Ἀθήναι 1982.
- Τοῦ ἰδίου, Ἐκκλησιαστικὰ καὶ Θεολογικὰ Περιοδικὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Κείμενα καὶ Μελέται 2 (1983) 219-229, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΑΔΗΣ

Emmanuel P. Perselis, *Religions Education in Greece, Its origin, development and future. With special reference to Religious Education in England.* Athens (Reprint from «Theologia») 1984, 78 pp.

Ε. Περσελῆς, Ἡ Θρησκευτικὴ ἀγωγή στὴν Ἑλλάδα. Ἡ προέλευσί της, ἡ ἐξέλιξί της καὶ τὸ μέλλον της, μὲ εἰδικὴ ἀναφορὰ στὴν θρησκευτικὴ ἀγωγή τῆς Ἀγγλίας. Ἀθήνα (ἀνὰτ. «Θεολογίας») 1984, σελ. 78 (ἀγγλ.).

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Περσελῆ ἐξιστορεῖ τὴν πορεία τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος στὴν Μέσῃ Ἐκπαίδευσιν καὶ τοῦ κατηχητικοῦ σχολείου στὴν Ἑλλάδα, ἐνὸς παράλληλα ἐνημερώνει γιὰ τὴν ἐκπαίδευσί γενικὰ καὶ γιὰ τὴν θρησκευτικὴ ἀγωγή εἰδικὰ στὴν Μ. Βρετανία. Στὸ τέλος, καταβάλλεται προσπάθεια νὰ γίνῃ συγκριτικὴ ἀξιολόγησι τῶν δύο συστημάτων (ἐλλαδικοῦ καὶ ἀγγλικοῦ) μὲ ταυτόχρονη ἐπισημάνση τῆς νεοελληνικῆς ἰδιαιτερότητας, στὴν ὅποια ὁ συγγραφέας ἀποδίδει τὴν πρέπουσα βαρῦτητα.

Μέλος τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μὲ εἰδίκευσιν στὴν Κατηχητικὴ, ὁ κ. Ε. Περσελῆς εἶναι κάτοχος μεταπτυχιακοῦ διπλώματος (M.A.) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λάνκαστερ τῆς Ἀγγλίας χάρις σ' αὐτὴν τὴν ἐργασία του, ποὺ δημοσιεύθηκε πρόσφατα στὴν «Θεολογία». Τὸ μελέτημά του εἶναι ἕνας εὐχυμὸς καρπὸς τῆς μακρόχρονης, ἐπίπονης ἰσπυρδῆς του, στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικόν, ποὺ προέκυψε ἀπὸ τῆς ἐντονες προσωπικῆς του ἀνησυχίας γιὰ τὸ μέλλον τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος στὸν τόπο μας, μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολεῖται ἀρκετὰ χρόνια στὴν Μέσῃ Ἐκπαίδευσιν, στὰ κατηχητικὰ σχολεῖα καὶ στὸ πανεπιστήμιον.

Ἡ ἐργασία του χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὑποδειγματικὴ βιβλιογραφικὴ πληρότητα καὶ διακρίνεται γιὰ τὴν ἐγκυρότητα τῶν πληροφοριῶν της, τὴν σαφήνεια τοῦ στοχασμοῦ καὶ τὴν συντομία της, γεγονός που τὴν καθιστᾷ ἕνα πάρα πολὺ εὐχρηστο βοήθημα γιὰ κάθε ἐνδιαφερόμενο σχετικὰ μὲ τὸ θρησκευτικὸ μάθημα στὸν τόπο μας σήμερα. Μολονότι ἡ μελέτη αὐτὴ εἶναι ἀπὸ τὴν φύση της ἀκαδημαϊκὴ καὶ γράφτηκε γι' ἀλλοδαπούς, ὡστόσο ἔχει ἐντόνα τὰ ἔχνη τοῦ προσωπικοῦ προβληματισμοῦ καὶ διαβάζεται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας γενικὰ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος εἰδικώτερα εἶναι τεράστιο ὅσο καὶ φλέγον, ἐνῶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία στὸν τόπο μας παραμένει περιορισμένη. Γι' αὐτὸ καὶ κάθε προσπάθεια σ' αὐτὴν τὴν κατεύθυνση πρέπει νὰ χαιρετίζεται μὲ ἱκανοποίηση. Γνωρίζοντας μάλιστα τίς προθέσεις ἀλλὰ καὶ τίς ἰκανότητες τοῦ κ. Περσελῆ, περιμένουμε τοὺς ἐπόμενους καρπούς τῆς δουλειᾶς του σ' αὐτὸν τὸν τόσο εὐαίσθητο χώρο τῆς νεοελληνικῆς θεολογίας σήμερα.

Μ. Π. ΜΠΕΓΖΟΣ

«Θ Ε Ο Λ Ο Γ Ι Α»

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΩΣ ΤΩ ΝΟΜΩ
ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

† Ὁ Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ

† Ὁ Γρεβενῶν ΣΕΡΓΙΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν,
Ἀγαθοὑπόλεως 44, 112 52 - Ἀθήναι.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ: Ἰ. Μιχαήλ, Ἀναστασάκη 3, 157 72 - Ζωγράφου.